

Woord vooraf

Vanuit een gevoel dat het verkeerd gaat met de natuur ben ik aan deze scriptie, oftewel master thesis, begonnen. Mijn eindconclusie is dat natuur wel degelijk de aandacht krijgt die het verdient, maar dat er nog steeds meer gedaan kan worden om het op de agenda van de politiek te krijgen. Te vaak is men individueel overtuigd van de noodzaak van ingrijpen in de relatie tussen mens en natuur, maar wil het collectief er niet aan. In het licht van de ernstige twijfels die vele deskundigen over de toekomst van niet alleen delen van het aardoppervlak, maar de hele planeet koesteren is collectieve actie wel degelijk noodzakelijk.

Maar doemscenario's zijn er niet alleen om bang te maken, maar ook om te stimuleren. Problemen, werkelijk of ingebeeld, zijn een uitdaging. Zo moet naar de natuur om ons heen gekeken worden. Of het nu het Waddengebied of de ozonlaag betreft, een geïnteresseerde en geëngageerde blik kan veel losmaken, waar men dacht dat het vastzat.

Zowel in de werkelijkheid als in fictie zijn mensen met oplossingen voor doemscenario's gekomen. En ook hier is dat mogelijk. Want uiteindelijk is een goede omgang met de natuur niet alleen van belang voor de natuur, maar ook voor onszelf. Of, zoals dr. Ian Malcolm het in Michael Chrichton's thriller *Jurassic Park* stelt:

“Laat ik duidelijk zijn. De planeet is niet in gevaar. Wij zijn in gevaar. We hebben niet de macht om de planeet te vernietigen . . . of te redden. Maar we hebben misschien de macht onszelf te redden.”

Nu het erop zit wens ik mijn begeleider, professor Henk Folmer, hartelijk bedanken voor zijn steun en aanwijzingen. Het resultaat was zonder hem zeker van mindere kwaliteit geweest. Maar ook de faculteit wens ik te bedanken voor de jaren opleiding, en de aanwezigheid onder hen van inspiratiebronnen en motivators. En natuurlijk wil ik Fennie bedanken, die altijd een positieve draai kon geven aan de situatie om zo de vaart er weer in te krijgen.

Index

	Samenvatting	6
1	Inleiding	8
	1.1 Een veranderende wereld	8
	1.2 De probleemstelling	9
	1.3 Indeling	10
	1.4 Afbakening gebied	10
2	De Waddenzee	14
	2.1 Situatieschets	14
	2.2 Scenario's	16
	2.3 Beleid: het nieuwste is eraf	17
	2.4 Beleidsontwikkeling	21
	2.5 Resumerend	24
3	Natuur: een veelkleurig begrip	26
	3.1 Omstreden basis	26
	3.2 De positie van natuur in het ruimtelijk beleid	28
	3.3 De natuur vergeten	29
	3.4 Kentering	32
	3.5 De Derde Nota Waddenzee en het begrip natuur	33
	3.6 Resumerend	34
4	De theorie van de production of nature	36
	4.1 Water en vuur?	36
	4.2 The production of nature: de weg er naar toe	37
	4.3 The production of nature: de theorie zelf	39
	4.4 De Derde Nota Waddenzee en de production of nature	43
	4.5 Resumerend	44
5	Non-use values, een bruikbaar medium	46
	5.1 De prijzenslag	46
	5.2 Waarde: waarom	46
	5.3 Waarde: use values	47
	5.4 Waarde: non-use values	49
	5.5 Becijfering	52
	5.6 Non-use values in de praktijk	55
	5.7 En in de Derde Nota	57
	5.8 Resumerend	58
6	Conclusie	60
	6.1 Beschouwing	60
	6.2 Overzicht	60
	6.3 Gevolgen	62
	Literatuurlijst	64

Samenvatting

De Derde Nota Waddenzee is voltooid, terwijl in de samenleving de discussie over de impact van de mens op de natuur hevig woedt. Onder invloed van deze discussie poogt de Derde Nota Waddenzee het beleid voor het gebied te actualiseren op een manier die deze zorgen over de natuur meeneemt. Hoe dit wordt uitgewerkt verdient aandacht, en in dit schrijven wordt een ijking van het beleid aan de hand van de production of nature uitgewerkt. Deze theorie schuift de oude gewoonte opzij bij natuurproblemen óf antropocentrisch te denken en met technocentrische maatregelen te komen, óf vanuit de natuur te denken en met ecocentrische maatregelen te komen. Door de integratie van mens en natuur in deze theorie, wordt de aandacht gevestigd op de processen in de maatschappij die leiden tot natuurproblemen. Vervolgens eist de theorie van de production of nature aanpassingen in diezelfde maatschappij, als dat de beste oplossing van het natuurprobleem biedt. Om de waarde van de natuur daarbij zo goed mogelijk te berekenen wordt gebruik gemaakt van de Contingent Valuation Method om de non-use values van natuur te achterhalen, om zo de totale waarde van de natuur weer te geven. De Derde Nota Waddenzee komt bij de ijking grotendeels goed voor de dag, doordat het de integratie van mens en natuur accepteert. Bovendien wordt scherp gekeken naar de totale waarde van de natuur en worden non-use values wel degelijk meegenomen in de beleidsoverwegingen. Het is echter in de uitwerking van de beleidsmaatregelen dat de Derde Nota Waddenzee tekort schiet, door de consequenties van de integratie van mens en natuur gecombineerd met de afweging van de waarde van beide niet te accepteren. De non-use values worden toch nog te vaak opzij geschoven, en de maatschappij wordt niet ter verantwoording geroepen. Hierdoor blijft een fundamentele verandering in het beleid uit en blijft de huidige situatie gehandhaafd, waardoor natuurproblemen zullen blijven omdat de huidige omgang van de mens met de natuur niet verandert.

“In natuurgebieden als de Noordzee, de Waddenzee, de Biesbosch en De Peel is geen plaats voor schadelijke economische activiteiten als gasboring en landaanwinning.”
GroenLinks Verkiezingsprogramma 2006¹

“...gaswinning kan wel eens de redding voor de natuur van de Waddenzee zijn. De middelen die vrijkomen door de gaswinning kunnen voor een deel worden ingezet om de natuurwaarden van de Waddenzee te behouden en te herstellen.”
VVD-standpunt inzake het Waddengebied²

1 Inleiding

1.1 Een veranderende wereld

Nederland is net als de rest van de wereld de laatste jaren steeds vaker geconfronteerd met de theorieën over de grote verandering die de aarde, vooral op het vlak van klimaat, lijkt te ondergaan. Deze vermeende verandering doet het zelfs goed in de bioscopen, waar Al Gore's *An Inconvenient Truth* een verdienstelijk tal bezoekers trekt.³ Welke verandering de aarde ondergaat en óf er überhaupt een verandering is, hoe deze verandering teweeg wordt gebracht, wat de consequenties en eindtoestand zullen zijn en hoe er op gereageerd moet worden zijn vragen waarover het debat blijft doorwoeden. Zo hebben klimatologen en astrofysici respectievelijk opwarming dan wel een nieuwe ijstijd voorspeld, maar wordt deze discussie bemoeilijkt doordat velen van hen politieke in plaats van wetenschappelijke motieven wordt toegedicht.^{4&5&6} In dit verhitte debat is een centrale plaats voor de mens ingeruimd, die eventueel schuldig is aan deze veronderstelde veranderingen. Onlangs heeft het Intergovernmental Panel on Climate Change het debat proberen af te sluiten door in haar rapport de duidelijke stellingname in te nemen dat het klimaat wel degelijk verandert, en dat de mens wel degelijk zijn aandeel daarin heeft.⁷

Deze schuldvraag is uiteindelijk verwaarloosbaar. Het punt is dat het aan velen op het moment duidelijk is geworden dat de invloed van de mens op de natuur van een orde van grootte is die als historisch mag worden omschreven. Een besef dat soms tot sombere vooruitzichten heeft geleid:

“One reason for our current intellectual predicament is the increasing awareness of the ecological havoc caused by our species. [...] Consequently we are experiencing a

¹ GroenLinks (2006), “Groei Mee. Programma van GroenLinks, Tweede-Kamerverkiezingen 22 november 2006”, [[http://www.groenlinks.nl/programma/Groei Mee verkiezingsprogramma 2006 GroenLinks_0.pdf](http://www.groenlinks.nl/programma/Groei%20Mee%20verkiezingsprogramma%202006%20GroenLinks_0.pdf)]. In: *GroenLinks website* [<http://www.groenlinks.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

² VVD (2007), “Standpunten – Waddengebied (commissie Meijer)”, [<http://www.vvd.nl/index.aspx?FilterId=974&ChapterId=1148&ContentId=2490>]. In: *VVD website* [<http://www.vvd.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

³ *An Inconvenient Truth* stond in de laatste drie maanden van 2006 in de top 20 van bezoekersaantallen volgens de Nederlandse Federatie voor de Cinematografie, [<http://www.nfcstatistiek.nl>]. Bezocht 12-1-2007.

⁴ Labohm, H., uitspraken in het televisieprogramma *Goedemorgen.nl*, 12-1-2007.

⁵ Horizon, uitzending over klimaatverandering van het televisieprogramma *Horizon*, 16-1-2007.

⁶ Calmthout, M. van (2007), “Doel klimaatsceptici is verwarring zaaien in het publieke debat”, in *de Volkskrant*, 22-2-2007.

⁷ IPCC (2007), *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Summary for Policymakers*, IPCC, Geneve.

general sense of despair at our inability to act creatively to remedy the environmental problems we have created and continually exacerbate.”⁸

De moed hoeft echter nog lang niet opgegeven te worden. Voor wat er in de rest van de wereld gedaan kan worden aan het probleem van een veranderende wereld is slechts een kleine rol voor Nederland weggelegd. Binnen ons eigen land kunnen er echter wel degelijk concrete stappen gemaakt worden om de natuur in goede staat te houden, en de overheid is nu door de ontstane aandacht voor klimaatverandering genoodzaakt hier op in te spelen.

Dit besef is ook doorgesijpeld tot het ministerie van VROM, die deze “fysieke trends en maatschappelijke ontwikkelingen” als één van de motivaties heeft opgevat voor de nieuwe Derde Nota Waddenzee. Het Waddengebied wordt wel gezien als het laatste natuurlandschap in Nederland, dat in tegenstelling tot cultuurlandschappen slechts bestaat uit bestanddelen die de natuur tot stand heeft gebracht.⁹ Nuancering is op zijn plaats, want hoewel het gebied in verhouding redelijk onverstoord is gebleven, heeft de mens het gebied – middels activiteiten als visserij en gaswinning en fysieke ingrepen als vaargeulen en de Afsluitdijk – al over een lange periode beïnvloed en veranderd. Dit natuurgebied is echter uniek genoeg om volgens de nota beschermd en duurzaam ontwikkeld te moeten worden om haar natuurlandschap te behouden.¹⁰

Maar de in deze nota gehanteerde omgang met de natuur is er één die de aandacht verdient, omdat het begrip zo’n veelvoud aan interpretaties en omgangsvormen kent. Er dient een zorgvuldige, éénduidige interpretatie gehanteerd te worden die conformeert aan de “maatschappelijke ontwikkelingen”, oftewel consistent en goed uit te leggen valt aan het Nederlandse publiek. De uitwerking in de Derde Nota Waddenzee van de omgangsvorm met de natuur is grondig bestudeerd, maar er is vaak twist en twijfel over hoe de waarde van natuur gerekend dient te worden. Daarom wordt in deze scriptie de Derde Nota Waddenzee geijkt aan de hand van de theorie van de production of nature, een theorie die de natuur en de samenleving integreert. De ijking zal vooral kijken naar hoe de nota omgaat met non-use values.

In deze scriptie is natuur daardoor hét aandachtspunt. Het is echter noodzakelijk te realiseren dat dit slechts één van de redenen was voor de vorming van de nieuwe Derde Nota Waddenzee:

“Er zijn twee hoofdmotieven om te komen tot integrale herziening van de uit 1993 daterende PKB Waddenzee: fysieke trends en maatschappelijke ontwikkelingen enerzijds en de behoefte aan actualisering van het rijksbeleid voor de Waddenzee anderzijds.”¹¹

De ontwikkelingen in de natuur zijn slechts één van de fysieke trends – met de bijbehorende maatschappelijke trends – die tot de nieuwe nota hebben geleid. Hierdoor verdient de vraag of er consequent gehandeld is met het verwoorden van de belangen van de natuur het antwoord te worden.

1.2 De probleemstelling

Het Waddenbeleid blijft met de Derde Nota Waddenzee het pad volgen van de bescherming van dit natuurgebied. Deze bescherming is reeds in de Eerste en Tweede Nota Waddenzee

⁸ Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.4.

⁹ Hendriks, J.A. (1998), *De ontginning van Nederland: het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland*, Matrijs, Utrecht, p.7.

¹⁰ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 1: ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.11.

¹¹ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 1: ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.39.

gepropageerd, en zodoende vallen er geen al te grote problemen te verwachten bij de “actualisering” naar de nieuwe nota. Waar echter wel naar gekeken dient te worden is hoe de Derde Nota deze bescherming van het gebied interpreteert.

Natuurbescherming klinkt op het eerste gezicht makkelijk genoeg, een hek er om heen en het is klaar. Een nadere beschouwing leert dat dit een onmogelijkheid is die direct te verwerpen valt. Er dient daarom een andere methodiek gehanteerd te worden om het Waddengebied te behouden. Eén van de methodes die daarbij gehanteerd worden is de waardering van het natuurgebied in monetaire termen om zo tot een proportioneel correcte bescherming te komen. Voor natuur is vooral het begrip ‘non-use value’ van belang, omdat hierin een groot deel van de ‘waarde’ van natuur gevangen wordt. Het doel van deze scriptie is te kijken of dit model gehanteerd wordt in de Derde Nota Waddenzee, en zo ja of het goed gehanteerd wordt. Deze ijking van de Derde Nota Waddenzee wordt gedaan binnen het kader van de theorie van de production of nature. Deze theorie stelt dat natuur en menselijke samenleving versmolten zijn, waardoor natuur een essentieel onderdeel wordt van de wereld van de mens. Deze visie zorgt er voor dat de natuur niet als onbelangrijk afgedaan wordt, waardoor de hantering van non-use values essentieel wordt.

1.3 Indeling

Na deze schets van de motivatie en doelstelling achter deze scriptie is het nodig te verklaren hoe deze visie uitgediept gaat worden. In deze inleiding is de situatie waarin het probleem zich bevindt geschetst, maar ook het gebied waarin het zich allemaal afspeelt dient afgebakend te worden. Hieronder wordt het gebied dan ook gedefinieerd.

In het tweede hoofdstuk volgt vervolgens een uitgebreide beschrijving van dit gebied. De Waddenzee heeft een divers areaal dat door de geschiedenis heen voor de mensen vele functies kent en kende.

Het natuurgebied heeft echter het probleem dat natuur een begrip is dat behept is met vele interpretaties. Het is hierdoor noodzakelijk de hier gehanteerde definitie te belichten. Dit wordt in het derde hoofdstuk uitgewerkt.

In het vierde hoofdstuk wordt de theorie van de production of nature beschreven. De theorie wordt uitgediept om de basis te leggen in welke samenleving het natuurbeleid van de Derde Nota Waddenzee geëvisageerd dient te worden.

Van hieruit wordt vervolgens de betekenis van non-use value uitgelegd en geanalyseerd wat het betekent voor het Waddengebied. Dit gebeurt in het vijfde hoofdstuk dat de waardering van de Waddenzee aan de orde zal stellen om te kijken of het beleid er voldoende rekening mee houdt.

De uiteindelijke conclusies worden opgesomd in het laatste, zesde hoofdstuk. Hierin worden eventuele kritiekpunten en aanbevelingen voor de Derde Nota Waddenzee gedaan.

1.4 Afbakening gebied

Het afbakenen van het onderzoeksgebied is belangrijk, om het onderwerp hanteerbaar te houden. De consensus is dat de Waddenzee inclusief de eilanden de basis van het Wadden(natuur)gebied is. Er is echter, vooral economisch gezien, twijfel of dit voldoende is om alle onderwerpen gerelateerd aan de Waddenzee zo goed in beeld te krijgen.¹² Het Trilateraal Waddenzee samenwerkingsverbond tussen Nederland, Duitsland en Denemarken neemt dan ook een ruim deel van de kustzee mee (zie Fig.1.1). De Derde Nota Waddenzee rekent naast de kustzee ook de kustgemeenten tot het Waddengebied (zie Fig.1.2), alhoewel

¹² Sijtsma, F.J. et al. (2005), *Analyse belangrijkste problemen en uitdagingen van de Wadden – Een strategie voor investeren in meer robuuste Wadden*, Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde, Groningen, p.7

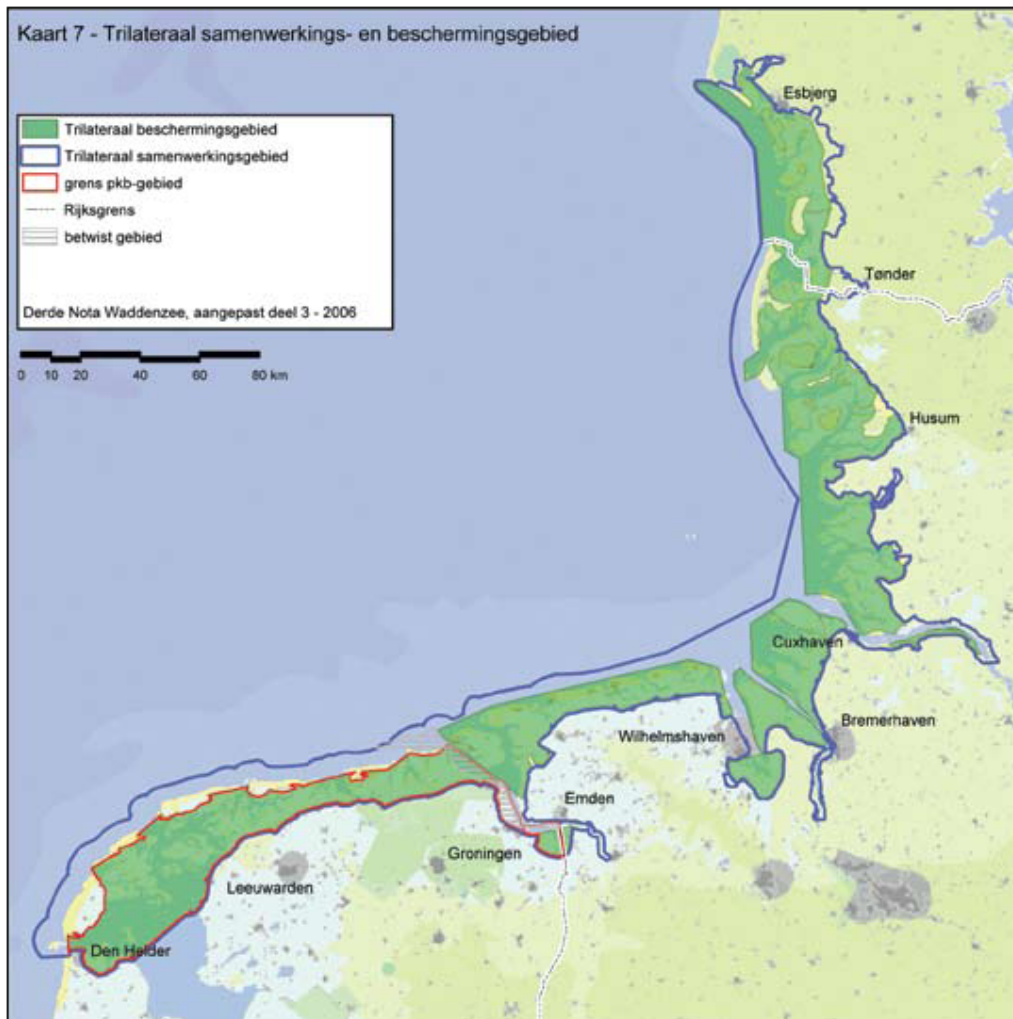

Fig.1.1. Afbakening Waddenzee¹³

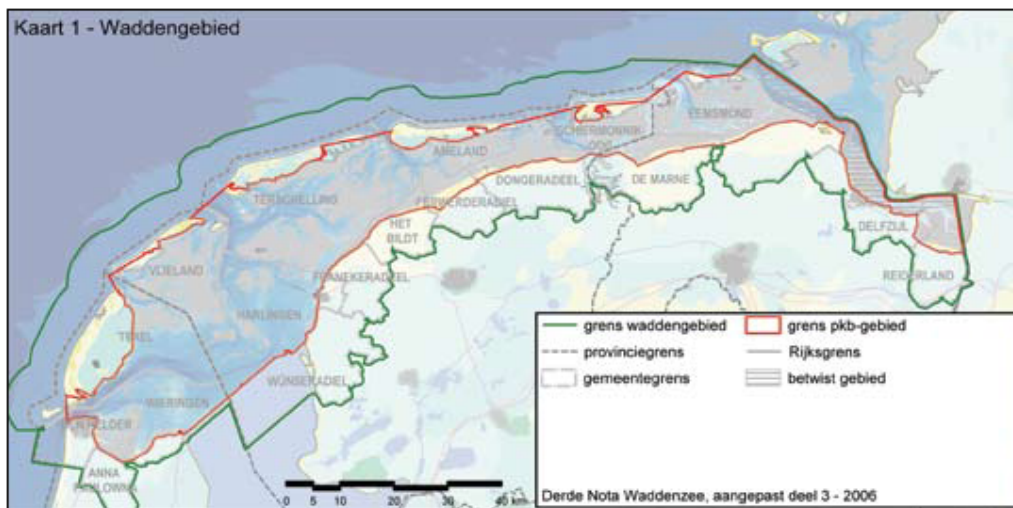

Fig.1.2. Afbakening Nederlands Waddengebied¹⁴

¹³ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.41.

¹⁴ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.38.

hier vooral door praktische redenen – het zijn dezelfde grenzen als in de vorige nota, de meeste gebieden die door bijvoorbeeld de Habitatrictlijn onderscheiden worden vallen hieronder, en zo is de invloedssfeer van het beleid duidelijk – voor gekozen is.¹⁵ Dit gebied omvat de belangrijkste invloedszones en interactiegebieden voor het Waddengebied, wat resulteert in een beter overzicht van de vele interacties die zich in en om het gebied afspelen. Als onderzoeksgebied is het daarom goed dit idee over de invloedssfeer van het Waddengebied over te nemen en daarom wordt in deze scriptie het Waddengebied inclusief de eilanden, kustzee en kustgemeentes als onderzoeksgebied genomen.

Er wordt in deze scriptie echter duidelijk gekozen voor de Nederlandse Waddenzee, zonder de Duitse en Deense delen. Concreet genomen volgt het onderzoeksgebied de afbakening zoals dat in de Derde Nota Waddenzee als Waddengebied wordt aangemerkt: “Onder het waddengebied wordt in deze pkb verstaan de Waddenzee, de waddeneilanden, de zeegaten tussen de eilanden, de Noordzeekustzone tot 3 zeemijl uit de kust, alsmede het grondgebied van de aan de Waddenzee grenzende vastelandsgemeenten.”¹⁶ (zie de groene lijn in Fig.1.2). Dit houdt in dat een flink areaal wordt meegenomen dat velen niet tot de Wadden zouden rekenen, maar door de interacties die hier met de Wadden spelen het verdient meegenomen te worden.

De specifieke keuze voor het Nederlandse deel van het Waddengebied komt enerzijds voort uit het idee dat in één beleidsterrein, het Nederlandse, de vormgeving van het beleid beter te bestuderen is dan om telkens een onderscheid tussen de verschillende beleidszones te moeten maken, wat het uiteindelijke resultaat van dit onderzoek mogelijk negatief zou beïnvloeden. Anderzijds is het zo dat de Waddenzee, die in zijn totaliteit onder de jurisdictie van drie landen valt, beter per land te bekijken is omdat de jurisdictie nog altijd voornamelijk vanuit natiestaten wordt geanalyseerd.¹⁷ Het is dan logisch voor het meest vertrouwde stuk te kiezen, het Nederlandse deel van het Waddengebied. Hier moet wel bij opgemerkt worden dat door de instelling in 1978 van de Trilateral Wadden Sea Corporation, en de daardoor opgezette Trilateral Government Conferences, Trilateral Working Group en het Common Wadden Sea Secretariat, de afstemming van het beleid tussen de drie landen groot is. Hierdoor is het mogelijk door het bestuderen van alleen het Nederlandse deel van de Waddenzee toch een ruw oordeel te kunnen vellen over het beleid in het gehele Waddengebied.

¹⁵ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 1: ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.42 en 110.

¹⁶ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 1: ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.10.

¹⁷ Claval, P. (2006), “The scale of political geography: An historic introduction”, in *TESG* 97(3), pp.209-221.

“...juist door het ontbreken van menselijke activiteiten konden de eilanden zich tot rijke, ongerepte natuurgebieden ontwikkelen.”
H. van den Brink, Rottumeroog en Rottumerplaat¹⁸

“Dergelijke hoeveelheden aardgas worden in ons land tegenwoordig niet veel meer gevonden. Daarom is het van belang dat deze velden in gebruik worden genomen, nu is vastgesteld dat dit kan zonder negatieve gevolgen voor natuur en milieu.”
NAM, Brochure Gaswinning onder de Waddenzee¹⁹

2 De Waddenzee

2.1 Situatieschets

Wanneer een passagier op de veerboot van Harlingen naar Terschelling vanaf het dek het panorama bekijkt dat zich aan hem ontvouwt, is de indruk meestal die van een weids natuurschoon. Wanneer de zon er is, schittert de zee tussen zandbanken, hier en daar bevolkt met zeehonden, en als wolken het beeld grijs maken doen de kreten van zeevogels het gebied eenzaam en ruw lijken. Toch is hier, al eeuwen geleden begonnen, een constante krachtmeting tussen mens en natuur bezig. In dit panorama is een web van “man-environment relations”²⁰ verweven, een aanwezigheid van de mens in de natuur die voor de moderne mens niet meer dan gewoon is. In de Wadden is deze relatie tussen de mens en de natuur op het moment essentieel voor de toekomst van de Wadden. Een blik op de huidige situatie is derhalve niet onbelangrijk.

De Waddenzee is tegenwoordig een belangrijk natuurgebied, en door velen als zodanig erkend. Het gebied is aangewezen als Wetland onder het Ramsarverdrag, als Particularly Sensitive Sea Area door de International Maritime Organization,²¹ en als Biosfeerreservaat door UNESCO. Er zijn pogingen gedaan het gebied voorgedragen te krijgen voor de Werelderfgoedlijst van UNESCO,^{22,23&24} waarbij het gaat om het Nederlandse en Duitse deel van de Waddenzee en het Deense deel later mogelijk volgt.²⁵ Dat de voordracht voor de Werelderfgoedlijst door tegenstand uit de regio is tegengehouden laat echter zien dat het natuurbelang in het gebied niet door iedereen eenzelfde prioriteit wordt toegeschreven. Burgers vinden natuur iets “nastrevenwaardigs”, maar willen er vervolgens weinig voor doen.

¹⁸ Brink, H. van den (1999), *Rottumeroog en Rottumerplaat: rust en ruimte voor onze wadvogels*, Staatsbosbeheer, Driebergen, p.1.

¹⁹ NAM (2007), “Gaswinning onder de Waddenzee”, [http://www.nam.nl/static/nam-nl/downloads/waddenzee/gaswinning_onder_de_waddenzee.pdf]. In: *NAM website*, [<http://www.nam.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

²⁰ Sluyter, A. (2005), “Blaut’s Early Natural/Social Theorization, Cultural Ecology, and Political Ecology”, in *Antipode* 37(5), pp.963-980, p.966.

²¹ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, pp.6-7.

²² UNESCO (2007), “Focal point for biosphere reserves in the Netherlands”, [<http://www.unesco.org/mabdb/brdir/directory/contact.asp?code=NET>]. In: *UNESCO website*, [<http://www.unesco.org/>]. Bezocht op 9-4-2007.

²³ Ministerie LNV (2006), “Duitsland en Nederland beginnen met nominatieprocedure”, in [<http://www.waddenzee.nl/index.php?id=1398>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

²⁴ Enemark, J. (2005), “Schiermonnikoog 2005: The 10th Wadden Sea Conference”, in *Wadden Sea Newsletter* 31(1), pp.2-3.

²⁵ Enemark, J. (2005), “Schiermonnikoog 2005: The 10th Wadden Sea Conference”, in *Wadden Sea Newsletter* 31(1), pp.2-3.

Dit nalaten van “het omzetten van betrokkenheid in daadwerkelijk duurzaam en natuurvriendelijk gedrag” leidt er toe dat “een actieve overheid ten behoeve van het algemeen belang van de natuur gewenst” is.²⁶

De overheid heeft in antwoord op deze toekenning van nieuwe statussen, bijvoorbeeld de aanmelding als Habitatrictlijngebied in 2003,²⁷ en de verandering in de visie van de samenleving op het Waddengebied, beslist nieuw beleid op te stellen voor het Waddengebied. Het beleid was inmiddels door deze ontwikkelingen achterhaald geraakt, en een ‘update’ was nodig. Het is echter niet een zo grote verandering ten opzichte van de eerdere Nota’s Waddenzee, aangezien het Waddenzeebeleid de ecologische en natuurwaarden al centraal stelt sinds de zeventiger jaren uit de vorige eeuw. Het beleid erkent bovengenoemde verdragen al lang en heeft ze als uitgangspunt (zie Fig.2.1). Dit in tegenstelling tot het beleid van voor de eerste Nota Waddenzee, toen de wadden nog voornamelijk als een waterstaatkundig onderwerp werden gezien.²⁸

Jaartal	Verdrag	Doel
1960 (invoering milieuprotocol 1996)	Eems-Dollardverdrag	Afstemming beleid en beheer tussen Duitsland en Nederland voor betwiste deel van de Eems-Dollard
1971 (aanmelding Waddenzee 1984)	Ramsarverdrag	Waddenzee aangemeld als wetland waarbij behoud van de ecologische waarden wordt nagestreefd
1978	Verklaring van Schiermonnikoog	Gezamenlijke verantwoordelijkheid (van Nederland, Duitsland en Denemarken) voor de bescherming en duurzame ontwikkeling van de internationale Waddenzee als natuurgebied van brede internationale betekenis
1979 (in werking treding 1982)	Verdrag van Bern	Behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijke leefmilieu in Europa
1979 (in werking treding 1983)	Verdrag van Bonn	Bescherming van trekkende wilde diersoorten
1979 (aanmelding Waddenzee 1991)	Vogelrichtlijn	Instandhouding van de biologische diversiteit in Europa: in het wild levende vogelsoorten
1979 (aanmelding Waddenzee 2003)	Habitatrictlijn	Instandhouding van de biologische diversiteit in Europa: natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna
2000 (ook geldend in de Waddenzee)	Europese Kaderrichtlijn Water	Een goede ecologische en chemische toestand van alle watersoorten bereiken in 2015
2002 aanmelding Waddenzee	Particularly Sensitive Sea Area	Bewustzijnscreatie: erkenning van de bestaande beschermingsmaatregelen
2006 rapportage over Waddenzee	Integrated Coastal Zone Management	Tegengaan van ecologische, sociaal-economische en culturele bronnen in kustgebieden en het management van kustgebieden verbeteren

Fig.2.1. Verdragen geldend in het Waddengebied en bepalend voor de inhoud van de Derde Nota Waddenzee²⁹

Het nieuwe beleid, hoe zeer de belangen van de natuur ook goed meegewogen lijken te worden, verdient het echter goed tegen het licht gehouden te worden in het licht van de

²⁶ Levelink, P. en P. Nijhoff, “Markt voor natuur”, in Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.) (2004),

Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen Academic Publishers, Wageningen, pp.143-164, pp.144-5.

²⁷ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.7.

²⁸ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.52.

²⁹ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, pp.6-8.

theorie van de production of nature. Deze theorie's omarming van de integratie van natuur en mens maakt dat enkele scenario's en eventuele lacunes in de visie van het beleid van de Derde Nota Waddenzee goed bekeken dienen te worden. Deze scenario's worden nog in dit hoofdstuk behandeld, de lacunes in latere.

2.2 Scenario's

Het Waddengebied heeft op het moment een toekomst die door enkele scenario's ingrijpend kan verschillen van de huidige situatie, iets dat niet zonder gevolgen kan blijven voor het beleid dat er gevoerd wordt. Het belangrijkste scenario is op het moment dat van klimaatverandering en de eventueel daaruit voortvloeiende zeespiegelstijging. Maar ook met scenario's als de dreiging dat er een instorting van mariene ecosystemen ontstaat – door invloeden als (over)bevissing, eutrofiëring en klimaatverandering – dient rekening te worden gehouden.^{30&31}

Het potentieel meest invloedrijke scenario voor de toekomst van het Waddengebied is het scenario van klimaatverandering. En alhoewel een consensus moeilijk te verkrijgen is over de aard van dit scenario en of het überhaupt gebeurt,^{32&33} is de dreiging die van de potentiële effecten uitgaat groot. Een door klimaatverandering stijgende zeespiegel³⁴ zou de unieke ecologie van de Wadden bijvoorbeeld ingrijpend kunnen veranderen doordat laaggelegen deltagebieden al een zeespiegelstijging van 20cm bij slechts 1°C temperatuurverandering te verwerken krijgen.³⁵ De waddenplaten van de Waddenzee zouden dit tempo misschien niet kunnen volgen, waardoor het huidige waddenecosysteem zou kunnen verdwijnen.³⁶

De wetenschappers van de IPCC leggen de oorzaak van de klimaatverandering bij de mens.³⁷ Dit maakt dat dit scenario één van de vele manieren is waarop de mens en de natuur in het Waddengebied met elkaar verwoven zijn. En ondanks het feit dat vele factoren van invloed zijn op de nieuwe doemscenario's – er is bijvoorbeeld speculatie dat de invloed van de zon en diens activiteitscyclus van zonnevlekken een rol zou spelen in de opwarming en afkoeling van het klimaat³⁸ – en de mens dus niet alleen verantwoordelijk is, dient de mens wel met zorg om te gaan met de natuur. Dit om de scenario's niet te laten versnellen en, indien mogelijk, te voorkomen.

Naast deze interacties die zich op wereldniveau afspelen, zijn er vele 'kleinere' relaties tussen de mens en de Waddennatuur. De bedijking perkt het gebied in; gaswinning vindt plaats en kan gevolgen voor de bodem hebben; alledaagse activiteiten ontplooid in de Wadden zoals visserij en toerisme beïnvloeden direct de flora en fauna waar ze mee in contact komen; externe factoren als uitspoeling van kunstmest van de omliggende landbouw, lozing van afvalstoffen van schepen in de Noordzee en zoutwinning aan land hebben invloed op de

³⁰ de Volkskrant, "Stervende oceanen geven in 2048 geen vis meer", in *de Volkskrant*, 3-11-2006.

³¹ Worm, B. et al. (2006), "Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services", in *Science* 314(5800), pp.787-790.

³² Boehmer-Christiansen, S., "Global warming: science as a legitimator of politics and trade?", in Handmer, J.W., T.W. Norton en S.R. Dovers (ed.) (2001), *Ecology, Uncertainty and Policy: Managing ecosystems for sustainability*, Prentice Hall, Harlow, pp.116-137, p.116.

³³ Berendsen, H.J.A. (2000), *Landschap in delen: overzicht van de geofactoren*, Van Gorcum, Assen, tweede druk, p.32.

³⁴ Berendsen, H.J.A. (2000), *Landschap in delen: overzicht van de geofactoren*, Van Gorcum, Assen, tweede druk, p.31.

³⁵ Berendsen, H.J.A. (2000), *Landschap in delen: overzicht van de geofactoren*, Van Gorcum, Assen, tweede druk, p.35.

³⁶ RIKZ Haren (2006), "Het zanddelend systeem", [<http://www.waddenzee.nl/index.php?id=741>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

³⁷ IPCC (2007), *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Summary for Policymakers*, IPCC, Geneve.

³⁸ de Volkskrant, "Klimaat", in *de Volkskrant*, 16-9-2006.

Wadden; en introductie van nieuwe dier- en plantensoorten, bewust of onbewust, veranderen het waddenecosysteem.^{39&40}

Maar de Waddenzee zelf is ook van invloed op de leefomstandigheden van de mensen in en rond de Waddenzee. De dreiging die nog immer van de zee uitgaat bepaalt de inrichting van het land er omheen, het landschap bepaalt de economische activiteiten die wel en niet ontplooid kunnen worden, en de Waddeneconomie bepaalt het leefmilieu. Permanente interactie bepaalt daardoor het gezicht van de Wadden, en ruimtelijk beleid kan door regels op te stellen voor de mens-natuur relaties een grote mate van invloed op het gezicht van de toekomst hebben. Vandaar dat het nuttig is te kijken vanuit welke visie het beleid de Wadden tegemoet treedt, daar de visie de inhoud van de regels bepaalt.

Die visie dient rekening te houden met de conflicten in de wederkerige relatie tussen mens en natuur. In de Waddenzee zijn er heel wat conflicten. Waar eeuwen lang de zee voedsel en welvaart opleverde,⁴¹ is er nu een groot probleem de visstanden te handhaven,⁴² zijn er strubbelingen over baggeren,⁴³ en worden vele andere zaken door verschillende partijen betwist. En zelfs de aangewezen natuurgebieden, tot voor kort redelijk gevrijwaard van menselijk ingrijpen,⁴⁴ komen steeds meer onder druk te staan van de wensen van de mens die bijvoorbeeld graag zouden recreëren in de gebieden, of er economische activiteiten zouden willen ontplooiën.

“Je zou kunnen stellen dat in de debatten over ruimtelijke ordening enerzijds sprake is van het idealiseren van de natuur en de wens haar zo veel mogelijk te vrijwaren van een menselijk stempel, anderzijds lijkt men de natuur zo veel mogelijk te willen benutten en zelfs te willen koloniseren ten behoeve van maatschappelijke doeleinden.”⁴⁵

Met deze gedachte in het achterhoofd is de visie van het beleid de bepalende factor geworden in de afwegingen en keuzes die in deze conflicten (zullen) worden gemaakt.

2.3 Beleid: het nieuwste is er vanaf

Het beleid heeft echter al een lange voorgeschiedenis achter zich. De mens heeft zich al millennia lang doen gelden in het Waddengebied, een “natural environment [which] provides two basic functions for people: their habitat and their sustenance”.⁴⁶ Het beleid hier kan alleen in het licht worden gezien van het daaraan voorafgegane beleid. En dat beleid is aan veranderingen onderhevig geweest, doordat bij de mensen die leefden in de Wadden – en dus

³⁹ Nehls, G., S. Diederich, D.W. Thielges en M. Strasser (2005), “Perishing blue mussels and invading aliens – What are the reasons for ecological turnover in the Wadden Sea?”, in *Wadden Sea Newsletter* 31(1), pp.17-20.

⁴⁰ Jonge, V.N. de en D.J. de Jong (2002), “Ecological restoration in coastal areas in the Netherlands: concepts, dilemmas and some examples”, in *Hydrobiologia* 478(1), pp.7-28.

⁴¹ Rayfuse, R. en M. Wilder, “Sustainability, uncertainty and global fisheries”, in Handmer, J.W., T.W. Norton en S.R. Dovers (ed.) (2001), *Ecology, Uncertainty and Policy: Managing ecosystems for sustainability*, Prentice Hall, Harlow, pp.138-166.

⁴² Alterra (2004), “Long term ecosystem changes and future developments in the Wadden Sea”, [http://www.waddenzee.nl/fileadmin/content/Dossiers/Visserij/pdf/EVAII_eindrapp_H7.pdf]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

⁴³ Schultz van Haegen, M.H. (2005), “Brief ‘Status Waddenzee’”, [<http://www.waddenloket.nl/index.php?id=967>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007.

⁴⁴ Brink, H. van den (1999), *Rottumeroog en Rottumerplaat: rust en ruimte voor onze wadvogels*, Staatsbosbeheer, Driebergen.

⁴⁵ Schendelen, M.C. van (1997), *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*, NAI Uitgevers, Rotterdam, p.13.

⁴⁶ Lodwick, D.G., “Changing Worldviews and Landscape Restoration”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.98.

bij de beleidsmakers – veranderingen optraden omdat “their perception of and interference with their marine environment has changed over time”.⁴⁷ Een overzicht van de mens haar bewuste en onbewuste invloed is hier dan ook op zijn plaats.

Reeds vanaf het ontstaan van de Waddenzee – ontstaan toen in het Holoceen (10000 v.C.) een relatieve zeespiegelstijging plaatsvond⁴⁸ die in het vroege Atlanticum (6000 v.C.) een vrijwel aaneengesloten waddenkust had opgeleverd – moet het Waddengebied een aantrekkelijke plaats zijn geweest voor de jagers en verzamelaars van toen. De mens had het Waddengebied ontdekt en zou het niet meer verlaten. Op de hogere gronden konden de volkeren langzamerhand een steeds permanentere bewoning opbouwen. Het duurde echter tot de introductie van de landbouw in het Neolithicum (4000 v.C.) voordat de mens het landschap naar zijn hand probeerde te zetten, en de nomadische leefstijl zich langzaam omvormde tot een agrarische leefstijl met vaste woonplaatsen. Permanente bewoning vond in het Waddengebied pas in de 6^e en 5^e eeuw v.C. plaats in het huidige Friesland en Groningen.^{49&50}

Met de permanente bewoning begon de aanpassing van het landschap aan de wensen van de mensen. Het erf werd verhoogd en na enkele generaties werden collectieve hoogten opgeworpen om op te wonen; de terp was uitgevonden. Daarnaast werden akkers aangelegd, soms omgeven door kleine dijken van een meter hoog.⁵¹ Het landschap werd dus veranderd door de mens vanwege de dreiging van de natuur en uit noodzaak voor het dagelijks bestaan.⁵²

Centraal gezag ontbrak op dat moment in het Waddengebied, dat grotendeels door Friezen werd bevolkt. In de tijd dat de dorpsgemeenschap de belangrijkste was, kwamen grote projecten niet van de grond. Pas na de Romeinse tijd (406 n.C.) lijken krijgsheren een groter dan lokale invloed uit te oefenen, maar was oorlog hun hoofdprioriteit in een tijd dat grote volksverhuizingen en een malaria-epidemie een weinig stabiel leefgebied veroorzaakten. Over de Friese koningen die er tot in de 8^e eeuw heersten is weinig bekend, maar ook zij zullen door oorlogen en de concurrerende invloed van handelsdorpen waarschijnlijk geen sterk centraal gezag hebben gevormd.⁵³ De grootste invloed op het landschap was op dat moment dan ook de zoutwinning door het verwerken van zeeveen. Duizenden hectares zijn sinds de introductie van de methode in de Romeinse tijd, met haar hoogtepunt in de vroege Middeleeuwen van 600 tot 1050 n.C., verwoest voor het zout. De erosie van het zeeveen werd zo versneld, zodat er nu nog slechts één veengebied rest.^{54&55} De natuur was op dat moment nog steeds een onbekende. Knottnerus: “Nevertheless, contemporaries did not have any idea about nature. What they saw was a bunch of chances, risks and opportunities. The forces of

⁴⁷ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8, p.2.

⁴⁸ Eisma, D. en L. Den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, p.15.

⁴⁹ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8.

⁵⁰ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslâns Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, p.24.

⁵¹ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8.

⁵² Schendelen, M.C. van (1997), *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*, NAU Uitgevers, Rotterdam, p.14.

⁵³ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslâns Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, pp.43-50.

⁵⁴ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8.

⁵⁵ Eisma, D. en L. den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, p.16.

nature were perceived as an extension of their own social world of friends and foes, something to keep in with or, alternatively, to fight against.”⁵⁶

Toen in de 9e en 10e eeuw n.C. dijken werden aangelegd werd er, naar het laat aanzien, voor het eerst echt ruimtelijk beleid uitgevoerd. De geschiedenis vertelt echter weinig over deze bedijkingen, waardoor het enigszins gissen blijft. De kerk had nog maar een kleine invloed op dat moment met één klooster in Friesland, en de keizers van het Duitse en Frankische rijk zetelden ver weg. Waren het dorpen die samenspannen tegen het water, individuele inspanningen die aan elkaar werden geknoopt, een gezamenlijke bezigheid in de stille periodes van het jaar, of toch één of meerdere centrale organisatoren die de mensen wisten te mobiliseren voor de projecten?⁵⁷ Pas vanaf 1200 is het proces van aaneenknoping van de zelfbescherming van nederzettingen duidelijk waarneembaar.⁵⁸ In ieder geval resulteerde dit ‘stille’ beleid in de 13e eeuw in een bijna volledig lint van dijken om het Waddengebied heen. Hoewel het water de hindernis die deze dijken vormden bij storm nog makkelijk kon overkomen, en dan grote delen van het achterliggende land voor een tijd weer in oorspronkelijke staat herstelde, was het begin van de grote menselijke transformatie van het Waddengebied er. Deze transformatie van het Waddengebied ging door, waarbij de consequenties niet werden overzien:

“The reclamation of the backswamps and peat bogs, moreover, had unforeseen repercussions as it caused topsoil erosion and land-surface subsidence (Borger 1992; Van der Ven 2004). Again and again settlers were forced to retreat to higher grounds and to restrict arable farming. Human activities may have contributed to the widening of the Zuiderzee and the destruction of the Nordfriesland mires during the high Middle Ages. They were certainly responsible for the formation of the Jade and Dollard Bay in the 14th and 15th centuries. As a consequence, tidal volumes that had been reduced by dike-building measures grew again, encroaching on the barrier islands and causing damage to the mainland coast (Oost 1995). The barrier islands, on the other hand, may have suffered from wind erosion due to extensive grazing, fuel gathering and sod cutting as well as the introduction of rabbit farms in the 14th century, thereby contributing to the inherent instability of the coastal dunes.”⁵⁹

De transformatie werd echter, ondanks dergelijke tegenslagen, met optimisme door de Middeleeuwse bewoners bekeken. Het overgangsgebied tussen zee en land werd gezien als toekomstig grasland, en de intussen door de christelijke kerk geïnspireerde boodschap dat de natuur getemd moest worden door de mens werd met overtuiging beleefd.⁶⁰

Tussen 1500 en 1800 n.C. werden er nog grotere transformaties in gang gezet. De dijken werden opgehoogd tot de zee er niet meer over kon, moerassen werden ingedijkt, het waterpeil werd door bemaling omlaag gehaald en het landbouwareaal kon daardoor ver worden uitgebreid. Ditmaal stonden deze activiteiten vaak onder het gezag van de heersers van Nederland en Duitsland. Land was de grondslag van financiën en kon een heer toebehoren, waardoor landwinning opeens van staatsbelang was. Maar ook particulieren grepen hun kans, zoals de in 1551 opgerichte Kompanj in Heerenveen die veen drooglegde

⁵⁶ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8

⁵⁷ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslâns Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, p.76.

⁵⁸ Hendrikx, J.A.(1998), *De ontginning van Nederland: het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland*, Matrijs, Utrecht, p.111.

⁵⁹ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8

⁶⁰ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8

om turf te ontginnen.⁶¹ Ondertussen werden in de 16^e eeuw ook verordeningen opgesteld over wie recht had op de natuur. Vele diersoorten werden voorbehouden aan de elite, als wild om op te jagen, maar vissen en vogelvangen aan de kust waren nog grotendeels vrij voor iedereen om op te jagen. Zo bleef, naast de impact op het landschap, ook de invloed van de mens op de levende natuur het gebied vormen.

De economie bloeide op en tussen de 16^e en 19^e eeuw kwam de maritieme climax in het Waddengebied. Dit leverde echter een grote verstoring op in het Waddengebied:

*“From the 16th to the 19th century maritime trade climaxed, as the owners of the growing number of small vessels preferred the trajectory through the Wadden Sea as against the route along the barrier islands. In fact, human presence in the area may have been far more disturbing to wildlife than it is today. Coastal fisheries were intensified, leading to the decimation of ray (*Raja batis* and *R. clavata*) and flounder stocks as early as the 17th century. The offshore oyster banks probably disappeared because of overexploitation (Illing 1923; Holm 1993; Lozán 1994; Wolff 2000). Pressure may have been reduced, however, as the islanders became involved in foreign merchant shipping and whale hunting, which provided them with a regular income.”⁶²*

Ondertussen waren wel waterschappen ontstaan die dijksonderhoud pleegden op kosten van de bevolking (in concreto de rijke boeren).⁶³ Het was echter de mechanisatie die de revolutie bracht:

“The arrival of the 20th century may be considered as a turning point. By then the effects of industrialisation took the lead. Agriculture, dike building, hydrological management and fishing became mechanized to a large extent. The agricultural landscape was stripped to its essentials; the scale of human intervention grew to an unprecedented level. Transitional brackish habitats virtually disappeared, as the dikes were raised to a level at which they became an impermeable boundary between the maritime landscape and its hinterland. Urban settlements, traffic roads, harbours and industrial sites have closed in on the maritime fringe, whereas a growing number of tourists boosted human presence in hitherto sparsely populated regions. Tourism, moreover, has also been largely responsible for the booming idea that the coastal landscape is something to be valued of its own. In fact, conservationist ideas have become increasingly popular during the last decades of the 20th century. This may indicate a new turn in the Wadden Sea’s historical fate.”⁶⁴

Gedurende al deze ontwikkelingen van de samenlevingen in en om het Wad is het belangrijk te realiseren dat de natuurlijke processen in het Waddengebied ook doorgingen. Het klimaat blijft door bijvoorbeeld de temperatuur invloed uitoefenen op de natuur en de zeespiegel. Regressie en transgressie – het respectievelijk dalen en stijgen van de zeespiegel ten opzichte van het land – wisselden elkaar af, waardoor bij regressie zand opwaarde tot duinen waarachter veen ontstond, en bij transgressie de zee dijkdoorbraken forceerde om zand en veen weg te slaan en klei te deponeren. Ook nu is de zee in een fase van transgressie.⁶⁵ De heersende westenwinden en een krachtige stroming naar het oosten zorgen er bovendien voor

⁶¹ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslân's Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, p.113-114.

⁶² Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8

⁶³ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslân's Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, p.157.

⁶⁴ Knottnerus, O.S. (2005), “History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment”, in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8

⁶⁵ Kooistra, D. en H. Oldenhof (2001), *Fryslân's Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden, p.9, 13, 16.

dat de van west naar oost gelegen eilanden een voortdurend zandtransport ondergaan. Deze zorgt voor het ‘wandelen’ van de eilanden in oostelijke richting met een snelheid die kan oplopen tot enkele kilometers per eeuw,⁶⁶ en soms leidt ze zelfs tot de verdwijning van eilanden; het eiland Bosch bijvoorbeeld is verdwenen (zelfs tweemaal, in 1570 en 1717)⁶⁷ en van de Rottumer platen wordt verwacht dat ze uiteindelijk in het diep van de Eemsmonding zullen verdwijnen. Het eindresultaat is dat “de begrenzing van de Waddenzee in de afgelopen eeuwen zowel door menselijk ingrijpen (dijkbouw en landaanwinning) als door natuurlijke oorzaken (zand- en slibtransporten) sterk beïnvloed is.”⁶⁸

2.4 Beleidsontwikkeling

Beleed dat ruimtelijke inrichting verzorgt is al tijden lang een vaste waarde geworden in Nederland. Er is de altijd aanwezige herinrichting van het landschap om de gevaren van de natuur in te tomen – nog immer actueel getuige het opknapvoorstel van 1,6 miljard euro voor dijken en waterkeringen⁶⁹ – en de herinrichting om in het eigen voortbestaan te voorzien. Daarnaast zijn er over de tijd heen nieuwe motieven voor de ruimtelijke ordening van de natuur bij gekomen. Van Schendelen (1997) noemt conservatief-romantische idealen, esthetische motieven en de pragmatische visie van het erkennen en in stand houden van landschappen. Ook ideeën over antistedelijkheid en volkshuisvesting hebben uitwerking gehad op de integratie van mens en natuur. Uiteindelijk is hier steeds een strijd in te herkennen tussen de mening dat de mens zich naar de natuur moet schikken en de mening dat de mens de verhouding tussen mens en natuur zo goed mogelijk dient te regelen. De tweede mening is overduidelijk de mening die in Nederlands beleid overheerst.⁷⁰

Het beleid ten opzichte van het Waddengebied is ook van deze tweede categorie. De Derde Nota Waddenzee heeft een “duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap”⁷¹ ten doel. Hoewel dit nog kan worden geïnterpreteerd als het volgen van de natuur, is duidelijk dat het beleid toch echt de verhouding tussen mens en natuur wil regelen als er wordt gepraat over instandhouding van de “landschappelijke kwaliteiten” van het gebied en er een “offensieve en ontwikkelingsgerichte benadering” wordt voorgestaan waarin wordt “voorzien in de behoeften van de huidige generatie, zonder de mogelijkheden in gevaar te brengen voor de behoeftevoorziening van toekomstige generaties”.⁷²

Voorlopers van de Derde Nota Waddenzee waren nog vooral bezig met het intomen van de gevaren van de zee en het creëren van bestaansmogelijkheden. Voordien was het water alomtegenwoordig en relatief vrij overal te gaan en staan: “De ordening van land en water kende geen scherp getekende, met alle kracht verdedigde grenzen.”⁷³ Ruimtelijke ordening was pas in 1795 in de hedendaagse, nationale betekenis ontstaan, en was in de beginjaren nog weinig complex. Dit beleid is echter geleidelijk verschoven van het intomen van

⁶⁶ Eisma, D. en L. Den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, p.17.

⁶⁷ Boomsma, C. (2006), “Dromen over een verdrongen eiland”, in *UK 35(35)*, p.5.

⁶⁸ Eisma, D. en L. Den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, p.15.

⁶⁹ de Volkskrant, “Anderhalf miljard nodig voor kustwerken”, in *de Volkskrant*, 11-9-2006.

⁷⁰ Schendelen, M.C. van (1997), *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*, NAI Uitgevers, Rotterdam, p.16-9.

⁷¹ Concept aangepast deel 3 pkb Derde Nota Waddenzee, p.9.

⁷² Concept aangepast deel 3 pkb Derde Nota Waddenzee, p.9.

⁷³ Woud, A. van der (1987), *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Meulenhoff Informatief, Amsterdam, p.24.

natuurgevaar, zoals de grondige verbetering van de Friese Zuiderzeedijken na de overstromingsramp in 1825, in de richting van esthetische motieven en landschapsbehoud.⁷⁴ Waar op dat moment soms de religieuze wereldbeschouwing de houding ten opzichte van natuurgevaren de ideeën kleurde, kwam men halverwege de 19^e eeuw via rationele denkmethode die tot bedijking van de Waddenzee zouden moeten leiden⁷⁵ – uitbreidingsplannen die begin 20^e eeuw op kritiek van natuurbeschermers, stedenbouwkundigen en landschapshoeders konden rekenen⁷⁶ – aan bij steeds veelomvattendere plannen als die voor de Flevopolder. Hier zouden ideeën over verstedelijking, volkshuisvesting, en de integratie van natuurgebieden⁷⁷ een totaal ander beleid opleveren. Het overheidsbeleid moest na de Tweede Wereldoorlog “mede op basis van systematische studie en planvorming” rusten, waarbij de “maatschappelijke onvolmaaktheid” eindelijk aangepakt zou worden.⁷⁸

Enige sprake van eenheid in de plannen is bijna niet te ontdekken: “de vormgeving van Nederland [was] eerder een ‘labyrint’ dan een ‘grand project’”.⁷⁹ Waar wel sprake was van een ‘grand project’ was het plan dat Nederland beroemd heeft gemaakt: het Zuiderzeeproject. “Vanuit het Departement van Waterstaat werd de afsluiting van de Zuiderzee en de drooglegging van de polders opgevat als een technische uitdaging van allure, als een ingreep die de grens tussen land en water definitief zou fixeren.”⁸⁰ Gekoppeld aan het idee dat “sociaal besef en technisch vernuft hoorden samen te gaan en te zijn gericht op mogelijkheden tot welvaart”,⁸¹ is het behoud van de Waddenzee als huidig relatief onaangetast natuurgebied meer een kwestie van tijdsgebrek geweest. In de tijd die voor het Zuiderzeeproject nodig was, tijdens de ontwikkeling nog als het “grootsche plan tot vermeerdering van de volkswelvaart” gezien,⁸² veranderde een deel van de visie van de beleidsmakers, zodat toen ze weer de tijd en mogelijkheid hadden zich op de Waddenzee te richten de plannen opeens van een hele andere aard waren.

Het Zuiderzeeproject paste in een wereld waarin volgens De Casseres de hele aarde als arbeidsveld van de planologie diende, en waarin patriottische gevoelens en idealen over een internationale wereldorde via de ruimtelijke ordening tot stand moesten zijn te brengen. Maar naast een “herboren gemeenschapszin”, “nationaal bewustzijn” en een soort “wereldgemeenschap”, was ook de economie een bepalende factor.⁸³ Dit denken had ook tot ver in de 20^e eeuw voor velen waarde: “Voor vele oprechte vaderlanders was het een heilig, gemeenschappelijk doel om ons land uit de as te laten herrijzen en het op te stoten in de vaart

⁷⁴ Woud, A. van der (1987), *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Meulenhoff Informatief, Amsterdam, p.23-31.

⁷⁵ Woud, A. van der (1987), *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Meulenhoff Informatief, Amsterdam, p.86, 88 en 247.

⁷⁶ Burg, A.J. van der (2004), “Ruimtelijk beleid in Nederland op nationaal niveau”, in Heeringen, R.M. van (red.) (2004), *Geordend Landschap: 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*, Verloren, Hilversum, p.163.

⁷⁷ Hendrikx, J.A. (1998), *De ontginning van Nederland: het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland*, Matrijs, Utrecht, p.122-3.

⁷⁸ Glasbergen, P. en J.B.D. Simonis (1979), *Ruimtelijk beleid in de verzorgingsstaat*, Uitgeverij Kobra CV, Amsterdam, p.13.

⁷⁹ Vleuten, E.B.A. van der (2004), “Infrastructuur en de Nederlandse ruimte 1800-2000. Ontwikkeling, beleid en gebruik”, in Heeringen, R.M. van (red.) (2004), *Geordend Landschap. 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*, Verloren, Hilversum, p.148.

⁸⁰ Bosma, K. (1993), *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, p.221.

⁸¹ Bosma, K. (1993), *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, p.221.

⁸² Merens, D. (1918), *De Afsluiting en Droogmaking van de Zuiderzee en de Landsverdediging, met een technische nota betreffende de verhooging van afsluitdijk en zeedijken*, M.M. Couvée, Den Haag, p.5.

⁸³ Bosma, K. (1993), *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, p.287.

der volkeren.”⁸⁴ Zo omschrijven Eisma en Den Engelse de instelling van de mensen na de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het is een sfeer waarin natuurbescherming en beslommeringen over landschapskwaliteiten of natuur nog weinig aandacht krijgen, en aan plannen als die van Thijsse jr. – die heel Nederland op de schop zag gaan om onder meer een groot deel van de Wadden in te polderen en een “Westeuropes vliegveld” op Vlieland te realiseren – des te meer aandacht werd geschonken.⁸⁵

Het Waddenbeleid paste in 1976 echter al in een wereld waarin de planologie geëvolueerd was en economie in Nederland niet meer de bepalende factor was. De traditioneel op het land gerichte natuurbeschermingsorganisaties hadden na de start van de Deltawerken en de in 1965 geopperde plannen voor dammen naar Ameland het zoute water ‘ontdekt’. De regering is gealarmeerd en stelt de Waddenzeecommissie aan die in 1974 inpoldering afkeurt, daarbij voor het eerst het belang van het Waddengebied verwoordend door niet alleen de economische waarde, maar vooral de ecologische en landschappelijke waarde van het gebied te erkennen.⁸⁶

Deze erkenning leidde tot een roep om die waardes veilig te stellen. Maar doordat natuurbeschermingsorganisaties geen idee hadden hoe voor zo’n groot en dynamische gebied waar zovele actoren gebruik van maakten te zorgen, en opkopen sowieso niet mogelijk was,⁸⁷ ontstond in 1976 dan ook onder druk van actiegroepen en bestuursorganen het eerste regeringsbeleid voor het Waddengebied, de Waddenzeenota. Dit beleid zag de Wadden als een gebied waar op de eilanden een maritiem-agrarische traditie mens en natuur in evenwicht hield, en het erkende de unieke ecologische kwaliteiten van de natuur in het Waddengebied en de door velen ervaren schoonheid van het landschap van het gebied. Dit diende als “toetssteen” voor het te voeren beleid,⁸⁸ wat deze eerste Waddenzeenota in het beleid plaatst dat de verhouding tussen mens en natuur zo goed mogelijk dient te regelen.

Dit werd ook direct duidelijk door de problemen die in de Waddenzeenota werden geïdentificeerd. Borchert et al. (1983) somt de vijf geïdentificeerde ‘probleemcomplexen’ op. Het eerste complex was de indijkingplannen, die door de nota als maatschappelijk onrendabel werden verboden. Het tweede complex, delfstofwinning via boring, werd aan strenge voorwaarden onderworpen. Industriële vervuiling en lozingen op zee en rivier waren het volgende complex, dat door economische overwegingen en problemen met internationale afspraken over lozingen slechts deels werd gevangen in regelgeving. Onder het vierde complex werd rustverstoring en natuuraantasting door recreatie en militaire oefeningen verstaan, wat ingeperkt werd middels stabilisering, zonering en verbodsbepalingen voor de recreatie, en middels vermindering van activiteiten en verbeterde planning voor nieuwe terreinen voor de militaire oefeningen. Het laatste complex was de visserij, die door economische belangen vooraleerst zou worden gehandhaafd en waar overleg binnen de beleidsniveaus de toekomst zou bepalen. Het eindresultaat van de Waddenzeenota was “nog geen nationaal landschapspark”, maar wel een eerste stap in de bescherming van door Nederland gewaardeerde eigenschappen van het gebied.⁸⁹

⁸⁴ Eisma, D. en L. Den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, p.7.

⁸⁵ Cammen, H. van der, en L.A. de Klerk, *Ruimtelijke ordening: van plannen komen plannen, de ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland*, Het Spectrum, Utrecht, p.137.

⁸⁶ Windt, H.J. van der (1995), *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Boom, Amsterdam, p.216.

⁸⁷ Windt, H.J. van der (1995), *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Boom, Amsterdam, p.213.

⁸⁸ Borchert et al. (1983), *Ruimtelijk beleid in Nederland – sociaal-geografische beschouwingen over regionale ontwikkeling en ruimtelijke ordening*, Romen, Bussum, vijfde druk p221.

⁸⁹ Borchert et al. (1983), *Ruimtelijk beleid in Nederland – sociaal-geografische beschouwingen over regionale ontwikkeling en ruimtelijke ordening*, Romen, Bussum, vijfde druk p.221-2.

In deze eerste Waddenzeenota is het beleid nog vooral pragmatisch van aard. Kosten-baten analyses worden als rationeel argument geaccepteerd om natuur de voorrang te verlenen, geholpen door sommige economische motieven (de garnalenvisserij zou bijvoorbeeld door vervuiling krimpen). De druk van maatschappelijke organisaties bepaalden daardoor – hoewel hun wensen grotendeels werden ingewilligd op het gebied van natuurbescherming – dat er een nota kwam, maar de beleidsvisie werd vooral door economische overwegingen bepaald.

De eerste Waddenzeenota werd ook nog opgesteld in een tijd dat er nog geen internationaal beleidskader voor het ruimtelijk beleid was, en Vink et al. (1972) beklagen zich over dit gemis. “Er is immers noch op mondiaal noch op Europees niveau sprake van enige geïnstitutionaliseerde besluitvorming terzake. De Verenigde Naties beschikken evenmin als de Europese Gemeenschap over bevoegdheden van belangrijke betekenis, en dat terwijl de problemen die daarom vragen, hand over hand toenemen.” Vink et al. noemen onder andere het “beschermen van de biologische situatie in zeeën en oceanen” als punt dat hier de voordelen van zou ondervinden,⁹⁰ maar het duurt tot na de eerste Nota Waddenzee voordat er internationaal verdragen worden aangegaan (zie Fig. 2.1).

De Nota Landelijke Gebieden – geopperd in 1977 en definitief in 1983, tevens onderdeel van de Derde Nota Ruimtelijke Ordening – continueerde de lijn van natuurbescherming. Deze nota verdeelde het land buiten de steden in zones, en de Wadden vielen onder ‘zone D’. Hier was sprake van “zeer hoge natuurwaarden” die in stand gehouden en ontwikkeld dienden te worden. Er werd in de Nota Landelijke Gebieden echter de keuze per gebied gesteld van scheiding of verweving van functies. Door de grootte van de natuurbelangen in het Waddengebied werd hier een scheidingsprincipe gehanteerd.⁹¹

De Tweede Nota Waddenzee uit 1993 vervolgde een nu al goed geëffende weg met de natuur nog steeds als toetssteen. De internationaal afgesloten verdragen worden geïntegreerd in de nota, met als belangrijkste de integratie van het waddenbeleid met de andere landen om de Waddenzee heen middels het Trilateraal Waddenzee samenwerkingsverbond. Het beleid beleeft nu, dankzij de gesignaleerde fysieke en maatschappelijke trends en de noodzaak tot actualisering, haar derde incarnatie.

2.5 Resumerend

De Waddenzee is tegenwoordig een belangrijk natuurgebied, zowel internationaal als nationaal erkend en in verscheidene verdragen is deze status vastgelegd. Het gebied heeft nu echter te maken met enkele scenario’s die implicaties voor de toekomst van het gebied hebben, implicaties die van belang zijn voor de mensen, die al eeuwenlang interacteren met het gebied.

Al bij het ontstaan van het gebied is de mens er aanwezig geweest. De mens heeft het gebied zich eigen gemaakt, en dit heeft in een eeuwenlange beïnvloeding van het gebied geresulteerd. De natuur van het gebied werd hierdoor steeds meer gevormd door de mens. Was het eerst ‘slechts’ de impact van jagers en verzamelaars op enkele plaatsen en op de fauna, met de komst van landbouw werd de flora en het landschap ook steeds meer naar de gedachten van de mens gevormd. Uiteindelijk reikte de invloed van de mens ver; fysieke ingrepen als zoutwinning, bedijking en inpoldering veranderden het Waddengebied voorgoed, terwijl ook de activiteiten van de mens in het gebied intensiverden door een goede economische ontwikkeling. Met de komst van de mechanisatie is dit tot een voorlopig hoogtepunt opgeschroefd.

⁹⁰ Vink, H.T. et al. (1972), *Ruimtelijk beleid in Nederland*, Kluwer, Deventer, p.56-7.

⁹¹ Cammen, H. van der, en L.A. de Klerk, *Ruimtelijke ordening: van plannen komen plannen, de ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland*, Het Spectrum, Utrecht, p.205-6.

Deze intensificatie van de aanwezigheid van de mens is niet zonder beleid gegaan. Het moderne beleid, dat uitgaat van de mening dat de mens de verhouding tussen mens en natuur zo goed mogelijk dient te regelen, is vanaf 1795 ontwikkeld tot het veelomvattende raamwerk van nu. De beweegredenen achter het beleid veranderden in die periode, van simpele bescherming tegen het water via rationele denkwijzen en beslommeringen over de creatie van betere samenlevingen tot het huidige systeem waarin ook esthetische motieven een duidelijke plaats hebben verworven.

Specifiek beleid voor de Waddenzee ontstond na de Tweede Wereldoorlog, toen de inpolderingplannen uit eerdere tijden hadden afgedaan en de natuur zijn intrede had gedaan als een factor van belang voor het beleid. Genoodzaakt door de grootte van het gebied nam de overheid hier het initiatief, aangespoord door de maatschappij. Vanaf de eerste Nota Waddenzee, in 1976, werd de toon gezet door de waarde van de natuur en het landschap van de Waddenzee te erkennen en als toetssteen te nemen.

Via de Nota Landelijke Gebieden en de Tweede Nota Waddenzee, die de lijn van bescherming van natuur en landschap doorzetten, is men nu bij de Derde Nota Waddenzee aangekomen. Deze Derde Nota laat zich als een nieuwe voortzetting van de Eerste en Tweede Nota Waddenzee lezen. Het is echter een taak van de Derde Nota Waddenzee om nu, geconfronteerd met de verdere intensificatie van het contact tussen mens en natuur en enkele zorgwekkende scenario's, een helder beleid neer te zetten dat tegemoetkomt aan deze uitdagingen.

“Nature is an all-pervasive aspect of our lives.”
N. Castree, *Nature*⁹²

“En dan moet ik beginnen met in alle eerlijkheid te stellen,
dat ik in een bepaalde zin geen raad weet met het milieu.”
A.P. Oele, *Politiek in de schaduw van morgen*⁹³

3 Natuur: een veelkleurig begrip

Het beschreven beleid is nu uitgekomen bij het punt waar natuur voorop staat. De waarden die hierbij horen, dienen te worden beschermd in het huidige Waddengebied. Het is derhalve nodig te weten wat er onder natuur verstaan wordt. In dit hoofdstuk wordt het begrip uitgediept.

3.1 Omstreden basis

Natuur is een moeilijk te definiëren begrip, waar dagelijks door velen mee wordt geworsteld. Het is een worsteling van alle tijden, en de “struggle to get a ‘proper’ understanding of nature is one of the defining struggles of any era”.⁹⁴ Ook nu in Nederland blijven de discussies steeds voortduren over wat men onder natuur verstaat, terwijl de ideeën over natuur juist van grote invloed zijn op het uiteindelijke ruimtelijke ordeningsbeleid.⁹⁵ Het probleem is dat natuur enerzijds kan worden uitgelegd als zijnde alles op deze aarde, omdat alles gecreëerd en gevormd wordt met en voortkomt uit dezelfde materie. Anderzijds kan natuur ook worden ingeperkt, met vaak als hoofdrestrictie dat de mens er geen deel van uitmaakt. Deze restrictie kan uitgebreid worden zodat cultuurlandschappen niet meetellen, of bepaalde flora en fauna die in een menselijke omgeving leven niet als ‘echte’ natuur worden gerekend omdat het niet hun oorspronkelijke habitat was. Het is ook mogelijk de scheiding te maken tussen ‘first’ en ‘second’ nature. First nature is de ongerepte “external or God-given nature” en second nature is “nature transformed through social production”.⁹⁶

Zo kan en is ‘natuur’ op vele manieren gedefinieerd. Dit maakt dat er een lange lijst wetenschappelijke definities van ‘natuur’ is waarin het onderwerp steeds net iets anders wordt afgebakend.⁹⁷ En naast de wetenschappelijke definities is er het feit dat in een samenleving ieder persoon, soms ook nog beïnvloed door sociale klasse of ras,⁹⁸ zijn eigen definitie heeft:

⁹² Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.1.

⁹³ Oele, A.P. (1973), “Politiek in de schaduw van morgen”, in Stichting Maatschappij en Onderneming (1973), *Tussentijds bestek: vraagstukken rond milieu en economische groei*, Stichting Maatschappij en Onderneming, 's-Gravenhage, p.18.

⁹⁴ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.1.

⁹⁵ Schendelen, M.C. van (1997), *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*, NAI Uitgevers, Rotterdam, p.13.

⁹⁶ Nesbitt, J.T. en Weiner, D. (2001), “Conflicting environmental imaginaries and the politics of nature in Central Appalachia”, in *Geoforum*, 32(3) pp.333-349, p.335.

⁹⁷ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, pp.xix-xxi.

⁹⁸ Lodwick, D.G., “Changing Worldviews and Landscape Restoration”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.97.

“Natuur varieert van weiland tot Waddenzee en van huismus tot hamster. Zelfs rust, ruimte, stilte, duisternis en frisse lucht rekenen wij vaak tot de natuur.”⁹⁹

Het is derhalve duidelijk dat het moeilijk is te komen tot een eenduidige definitie van het begrip natuur. In deze scriptie wordt dit probleem deels omzeild, doordat in navolging van de theorie van de production of nature, de stelling aangehangen wordt dat natuur niet los te zien is van de mens; er is geen ‘external nature’, natuur die losstaat van de mens en zijn samenleving.

Een vreemde stellingname is dat niet. De interactie tussen natuur en mens is er al vanaf het begin geweest en Pletsch (1994) meent dan ook dat de mens “de facto sovereignty over nature” heeft genoten en geniet.¹⁰⁰ Gerritsen (2004) stelt dat de natuur direct opgenomen wordt in de samenleving, omdat “er een ordening aanwezig [is] in een landschap vanaf het moment dat er zich voor het eerst mensen vestigen, er zich gedachten over vormen en het inrichten.”¹⁰¹ Beleid en planning zijn pas recentelijk toegevoegd aan dit palet van interacties tussen mens en natuur. De relaties tussen samenleving en natuur zijn daardoor cruciaal voor het definiëren van het begrip natuur. Een natuur zonder samenleving heeft geen betekenis, want “nature is mediated through society and society through nature”¹⁰² (zie Fig.3.1).

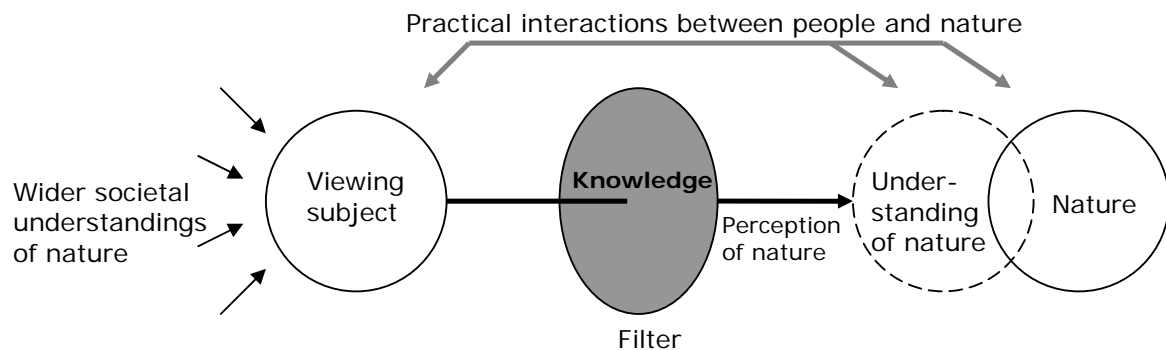

Fig.3.1. Kennis als een filter die ons inzicht in de natuur structureert¹⁰³

Om de betekenis van de natuur voor de Nederlandse samenleving te achterhalen moet deze ‘mediation’ uitgediept worden. En, zoals ook Glacken “insisted that a proper understanding of nature is impossible unless integrated with an understanding of history”,¹⁰⁴ is het nodig om de ideeën over de natuur in de recente geschiedenis te bespreken. Dit betekent echter ook dat de concepten over natuur altijd zullen veranderen, en er altijd vooringenomen standpunten over natuur zijn, waardoor hier altijd een visie van de natuur wordt gegeven die aan te vechten is.

⁹⁹ Levelink, P. en P. Nijhoff, “Markt voor natuur”, in Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.) (2004), *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*, Wageningen Academic Publishers, Wageningen, pp.143-164, p.144

¹⁰⁰ Pletsch, C., “Humans Assert Sovereignty over Nature”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.101

¹⁰¹ Gerritsen, F.A. (2006), “Leven temidden van het verleden. Veranderende ruimtelijke ordeningen in het prehistorische landschap”, in Heeringen, R.M. van (red.) (2004), *Geordend landschap. 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*, Verloren, Hilversum, p.13.

¹⁰² Castree, N. (1995), “The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism”, in *Antipode* 27(1), pp.12-48, p.17.

¹⁰³ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.xviii.

¹⁰⁴ Smith, N. en P. O’Keefe (1980), “Geography, Marx and the Concept of Nature”, in *Antipode* 12(2), pp.30-39, p.31

3.2 De positie van natuur in het ruimtelijk beleid

De positie van de natuur in het ruimtelijk beleid is in de vorige eeuw lange tijd ondergeschikt geweest aan andere factoren die als belangrijker werden ingeschat. In de 20^e eeuw was zowel binnen de geografie als in de wereldideologieën de natuur in een bijrol geplaatst, en speelde natuur respectievelijk de rol van decor waarop de mens zijn ruimtelijke indeling vormgaf, en de rol van leverancier en product. De natuur werd daardoor in de 20^e eeuw deels uit het oog verloren.

Voor de 20^e eeuw heeft de relatie van de mens tot de natuur een belangrijke plaats in de samenleving ingenomen. In de afgelopen paar millennia dat de Westerse mens beschavingen heeft weten voort te brengen, zijn er volgens Glacken drie verschillende visies geweest op de natuur, die vervolgens de relatie tussen de mens en de natuur bepaalden. Ten eerste de visie dat de aarde en de natuur door God voor de mens als hoogste levende wezen zijn geschapen, en dat de mens als hoeder van de aarde en natuur diende op te treden. Ten tweede de visie dat de aarde door haar klimaat, reliëf en kustvormen het doen en laten van de mens bepaalde, of in ieder geval sterk beïnvloedde. Dit bracht een wat ambivalentere houding van de mens ten opzichte van de natuur, die nu als zowel brenger van voorspoed als beperker daarvan kon worden gezien. Ten derde de visie dat de mens door zijn inspanningen de aarde vormgeeft en tot cultuurlandschappen kan omvormen, wat tot een visie leidt die de mens de macht over de natuur geeft. Deze drie visies zijn in de loop van de geschiedenis in meer of mindere mate in de Westerse samenlevingen terug te vinden, en hebben geleid tot twee beelden van de mens: de actieve en voluntaristische mens die zelf zijn lot kan bepalen en zijn omgeving vormen, en de passieve en deterministische mens die is overgelaten aan de grillen van het lot en door de omgeving wordt gevormd. Deze twee beelden en de drie visies op de natuur gelden nog steeds en hebben volgens Zweers er toe geleid dat er door de mens zes houdingen zijn in te nemen ten opzichte van de natuur (zie Fig.3.2).¹⁰⁵

De mens als despoot	Uitbuiting en onderwerping van de 'resource' natuur zonder morele of kennisgerelateerde beperkingen.
De mens als verlicht heerser	De mens heerst met besef van de afhankelijkheid van en de eindigheid van de natuur.
De mens als rentmeester	De mens beheert en legt verantwoordelijkheid af aan God of de volgende generatie.
De mens als partner van de natuur	De natuur heeft een eigen intrinsieke waarde, niet alleen een gebruikswaarde; de 'behoeften' zijn gelijkwaardig
De mens als participant aan de natuur	De mens neemt deel aan een gebeuren dat groter dan hem is, de mens zelfs kan missen. De mens is wel meer dan een dier.
De mens als één met de natuur	De mens gaat geheel op in de natuur tot een mystieke éénheid; de kloof tussen mens en natuur is weg.

Fig.3.2. Zweers' zes houdingen ten opzichte van de natuur¹⁰⁶

Deze houdingen ten opzichte van de natuur zijn volgens Blom en Van Soest (2003) 'grondhoudingen' van waaruit er vier visies op de natuur zijn. Deze zitten op een schaal die van de antropocentrische (mensgerichte) houding van een despoot tot de ecocentrische (natuurgerichte) houding van de participant gaat. Uit deze grondhoudingen komen vier visies over de natuur te voorschijn (zie Fig.3.3). Blom en Van Soest typeren de visies als volgt:

¹⁰⁵ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, pp.23-27.

¹⁰⁶ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, p.25.

“In de *functionele visie* heeft de natuur alleen waarde voor de mens. De visie gaat uit van een grondhouding waarin de mens volledig over de natuur kan beschikken om zijn behoeften te bevredigen. De mens is hier in wezen een despoot, een alleenheerser van de natuur.

Aanhangers van de *win-winvisie* proberen de maatschappelijke welvaart van natuur te vergroten door financieel-economische en natuurfuncties te combineren. De mens staat hier nog steeds centraal, de visie is gebaseerd op de grondhouding ‘verlicht heerser’: de mens is de baas, maar houdt rekening met een zeker afhankelijkheid van mens en natuur.

In de *water-en-vuurvisie* wordt de eigen waarde van natuur erkend. De gedachte is dat natuur en economie niet uitgeruild kunnen worden. De grondhouding is er één van partner of rentmeester van de natuur.”¹⁰⁷

“In [de *nieuwe-ordeningenvisie*] wordt de mens als onderdeel van de natuur gezien. De mens is niet de baas van ’t spul, zelfs geen rentmeester of beheerder, maar gewoon een van de vele organismen die er bestaan.”¹⁰⁸

	mensgericht ← → natuurgericht			
grondhouding	despoot	verlicht heerser	rentmeester of partner	participatant
visie	functioneel	win-win	water en vuur	nieuwe ordeningen

Fig.3.3. Visies op natuur en economie volgens Blom en Van Soest (2003)

Welke van de vier visies wordt ingenomen is bepalend voor de beleidskeuzes. De functionele en win-win visies stellen duidelijk het menselijk belang boven (of minstens gelijk aan) dat van de natuur, terwijl de visies van water en vuur en nieuwe ordeningen de mens ondergeschikt of hoogstens gelijk aan de natuur stellen – in de visie van de nieuwe ordeningen is de mens zelfs vaak een risico voor zowel mens als natuur. Waardering van de natuur gebeurt dan ook verschillend; de eerste twee kennen de natuur een ‘instrumentele waarde’ toe, terwijl de laatste twee de ‘intrinsieke waarde’ van de natuur als uitgangspunt hebben (waarbij moet worden opgemerkt dat bij de water-en-vuurvisie het wel de mens is die deze waarde bepaalt).¹⁰⁹

De gekozen houding en visie is van belang voor hoe huidig beleid tegenover de natuur kijkt, maar het is eerst van belang te zien hoe de natuur in de positie is gekomen die het nu inneemt, met milieuvraagstukken alom. Dat de natuur in de 20e eeuw achtergesteld raakte is namelijk complexer dan een inname van één van bovengenoemde visies of houdingen. De redenen voor de veronachtzaming van de natuur liggen zowel in de geografie (ook in andere wetenschappen raakte de natuur in de vergetelheid) en ontwikkelingen in de politieke arena van de wereld, waar ideologieën een steeds grotere invloed op alle facetten van het leven kregen en derhalve het ruimtelijk beleid ook weer beïnvloedden.

3.3 De natuur vergeten

Dat de natuur in de geografische wetenschap werd veronachtzaamd was ten eerste een gevolg van het gegeven dat in de geografie zelf het fysisch determinisme, de landschapsgeografie en de regionale geografie beconcurrereerd werden door andere perspectieven als die van Christaller en de behavioristische en humanistische geografie. Daar waar het fysische

¹⁰⁷ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.66.

¹⁰⁸ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.85.

¹⁰⁹ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.67 en 85.

determinisme in hoge mate, en de landschaps- en regionale geografie in iets mindere mate, het doen en laten van de mens van zijn omgeving lieten afhangen, bond Christaller de invloed van de natuur juist in. Met deze afwijzing van de invloed van het fysische milieu en doordat bij de behavioristische en humanistische geografie de aandacht steeds meer lag bij mens-mensrelaties, verdween de natuur als hoofdonderwerp van de geografie steeds meer naar de achtergrond.¹¹⁰ Kortom, “the disciplinary interest in the natural question diminished.”¹¹¹ De musea van ‘Natural History’ waren over hun Victoriaanse hoogtepunt heen geraakt, en het was nu vooral via populaire media als de *National Geographic* dat mensen nog aandacht besteedden aan de relatie tussen mens en natuur.¹¹² De verdere compartmentalisering van de naoorlogse geografie maakte dat slechts weinig geografiestromingen zich met de natuur bezig hielden. Zo werd in de economische geografie de natuur gezien als een ‘non-economisch’ verschijnsel dat slechts weinig te maken had met de twee hoofdonderwerpen van onderzoek, industrial location dynamics en uneven development. Derhalve kwam natuur niet voor in de zo afgebakende, klassieke, economie en kon natuur onmogelijk in economische systemen ‘geproduceerd’ worden, als gevolg waarvan het werd genegeerd. De natuur kon aan andere geografen overgelaten, bijvoorbeeld fysisch geografen.¹¹³ Het accent in de wetenschap werd daardoor steeds meer naar de mens verlegd, een ont koppeling van de samenleving van het fysisch milieu door industrialisatie en de dienstensector die Jolles in 1960 de kreet ‘ont-geografisering’ ontlokte.¹¹⁴ De geografie “in the 1960s became more exclusively the science of a specifically *de-naturalized* space” aldus Peet (1989).¹¹⁵

Deze verschuiving binnen de geografie is deels te danken aan de omgekeerde kijk op het onderwerp – het idee dat de mens nu de natuur beïnvloedt in plaats van andersom,¹¹⁶ maar lijkt vooral te danken te zijn aan de sterke aantrekkingskracht van het sociale aspect van de ruimte op geografen. Fitzsimmons stelt dan ook terecht dat “we are all, those of us concerned with the human geography of contemporary life, *urban* geographers to some degree.”¹¹⁷ Zij ziet de grondslag daarvan in “that great historical and geographical differentiation of the city and the countryside, a differentiation which is, particularly in capitalism, a crucial aspect of the movement of history and the construction of geography as we know it.”¹¹⁸ Ook in Van der Cammen en De Klerk’s *Ruimtelijke ordening* (1999) is de lijn te zien die de Nederlandse geografie in de 20^e eeuw volgde, namelijk dat planning en beleid vooral beheerst werden door beslommingen over hoe de *mensen* in Nederland zouden moeten leven. Stadsplanning en het inrichten van het land naar de wens van de mens kreeg daardoor volop de aandacht, terwijl de natuur er schamel van af kwam. Internationaal was dezelfde lijn te zien, en door sommigen is dit gebrek aan methodologische discussie over het concept ‘natuur’ geweten aan de externalisering van de natuur door de dominante stroming van het positivisme.¹¹⁹ Het naast de

¹¹⁰ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum. p.154, 168, 176-211.

¹¹¹ Peet, R. (1989), “Introduction”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London. p.42.

¹¹² Bravo, M. (2005), “Reinventing Natural History”, in *Antipode* 37(2), pp.369-373, p.369

¹¹³ Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.275.

¹¹⁴ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, p.149.

¹¹⁵ Peet, R. (1989), “Introduction”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.43.

¹¹⁶ Peet, R. (1989), “Introduction”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.43.

¹¹⁷ Fitzsimmons, M. (1989), “The Matter of Nature”, in *Antipode* 21(2), pp.106-120, p.107.

¹¹⁸ Fitzsimmons, M. (1989), “The Matter of Nature”, in *Antipode* 21(2), pp.106-120, p.108.

¹¹⁹ Smith, N. en P. O’Keefe (1980), “Geography, Marx and the Concept of Nature”, in *Antipode* 12(2), pp.30-39, p.30.

menselijke samenleving plaatsen van natuur zorgde ervoor dat de relaties tussen beide uit het oog werden verloren. Zelfs in de radicale geografie, broeiplaats van vernieuwing voor vergeten of onontgonnen onderwerpen, was er volgens Fitzsimmons “a peculiar silence on the question of social Nature”.¹²⁰

Ten tweede werd de rol van de natuur in de arena van de wereldpolitiek mede bepaald door de strijd tussen het (democratisch) kapitalisme en het communisme, een strijd die tijdens de Koude Oorlog tot grote hoogten werd gestuwd. In Europa werd het kapitalisme gestimuleerd door de oprichting van de EEC, wiens vrijhandelsbeleid de voornaamste uitkomst was van een deels door politieke overwegingen ingegeven institutie.¹²¹ Op ideologisch vlak werd deze strijd daardoor beladen, en kon natuur zich vooral in de ideologie van het kapitalisme niet ontworstelen aan het stigma van ‘gebruiksvoorwerp’ voor de andere actoren van het kapitalisme, arbeid en kapitaal. Het sloot bovendien aan bij de ‘Industrial Worldview’, waarbij natuur als middel werd gezien om het leven van de mens te verbeteren (zie Fig.3.4).¹²² Maar ook het communisme bekeek de natuur vanuit de eigen hoek, en die leverde voor de natuur vaak dezelfde rol van gebruiksvoorwerp op. Zo verklaarde Mao in China de oorlog aan de natuur, die volledig maakbaar werd geacht, en zich daardoor in dienst van het bereiken van de volmaakte socialistische utopie kon stellen.¹²³ Een helder dialoog over andere rollen voor de natuur kwam daardoor pas later in de eeuw op gang.

Industrial Worldview	Postindustrial Worldview
Belief in controlling nature to improve human life	Belief that humans are part of nature’s ecosystem
Belief in the efficacy of science and technology	Belief that science and technology create solutions and problems
Belief in economic growth	Belief that natural resource constraints limit economic growth
Belief in centralized, hierarchical government	Belief that government should be decentralized and non-hierarchical
Belief in large organizations	Belief that small and simple organizations are best
Belief in individualism and competitive interactions	Belief that collectivism should be encouraged
Belief in material abundance	Belief in future material scarcity

Fig.3.4. De Worldviews tegen elkaar afgezet¹²⁴

En toen na de val van de Berlijnse Muur in 1989 de dialoog leek te kunnen ontbranden door het grotendeels wegvallen van de politieke spanning over het onderwerp, leek de dialoog volgens sommigen al een gewonnen strijd te zijn. Francis Fukuyama’s aankondiging in *The End of History* (1989) dat door de “universalization of Western liberal democracy as the final

¹²⁰ Fitzsimmons, M. (1989), “The Matter of Nature”, in *Antipode* 21(2), pp.106-120, p.106.

¹²¹ Dicken, P. (1998), *Global Shift. Transforming the World Economy*, Paul Chapman Publishing Ltd, London, derde druk, p.105.

¹²² Lodwick, D.G., “Changing Worldviews and Landscape Restoration”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.101.

¹²³ Shapiro, J. (2001), *Mao’s war against nature*, Cambridge University Press, Cambridge, p.4.

¹²⁴ Lodwick, D.G., “Changing Worldviews and Landscape Restoration”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.102.

form of human government”¹²⁵ de strijd was beslecht in het voordeel van het kapitalisme, zou betekenen dat de rol van de natuur nu op wereldschaal bepaald werd door de kapitalistische zienswijze. Het leek hierdoor niet nodig nog naar andere ideeën over natuur te kijken.

3.4 Kentering

Deze tandem van enerzijds wetenschappelijke veronachtzaming van de natuur en anderzijds de grote leemte in de omgang met de natuur bij de ideologieën van betekenis, leek de natuur voorlopig een ondergeschikte rol te zullen toebedelen. Uiteindelijk bleek echter in beide gebieden de natuur weer in het voetlicht terug te treden.

Voor de geografie kwam aan het eind van de 20^e eeuw eindelijk de ommekeer. Een maatschappijkritische stroming kwam op binnen de geografie die het logisch-positivisme aanviel, waardoor er weer nieuwe wegen konden worden ingeslagen.¹²⁶ Dit werd versterkt doordat er binnen de samenleving een groeiende bezorgdheid was ontstaan omtrent de natuur, veroorzaakt door milieudegradatie en invloedrijke werken als Rachel Carson’s *Silent Spring* (1962), Paul Ehrlich’s *The Population Bomb* (1968) en de rapporten van de Club van Rome (waarvan *The Limits To Growth* uit 1972 als bekendste geldt).¹²⁷ En niet alleen in de welvarende landen was men bezorgd over het milieu, ook in landen als Polen werd het publiek steeds kritischer over bijvoorbeeld milieuvervuiling.¹²⁸ Het hieruit voortstemmende environmentalism is daardoor “one of the most powerful social and political movements of the late 20th-century Western world” geworden.¹²⁹ Onder druk van deze breed gedragen bezorgdheid over de natuur werden er vele theorieën en praktijken bedacht,^{130&131} waarbij radicale oplossingen als het afschaffen van internationale handel om zo milieuvriendelijkere nationale handel te stimuleren niet werden geschuwd.¹³²

Nu was de geest uit de fles, en lieten geografen zich weer onderdompelen in het onderwerp. En hoewel de vele theorieën die uit deze aandacht voortkwamen heftige discussies opriepen, was het in de economische wetenschappen en het bedrijfsleven voor velen duidelijk geworden dat natuur niet meer het kind van de rekening mocht zijn. Opmerkingen als die van Graham Cavanagh-Downs, directeur Manufacturing and Supply van Fuji Xerox Australië, dat “more and more companies have realised that environmental management is a key strategic business issue with the potential for a lasting impact on company performance”¹³³ maken duidelijk dat de maatschappij een antwoord verlangt op de vraag hoe een goede omgang met de natuur

¹²⁵ Fukuyama, F. (1989), “The End of History”, [http://www.marion.ohio-state.edu/fac/vsteffel/web597/Fukuyama_history.pdf]. In: [<http://www.marion.ohio-state.edu/>]. Bezocht op 9-4-2007.

¹²⁶ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, p.213.

¹²⁷ Lodwick, D.G., “Changing Worldviews and Landscape Restoration”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.100.

¹²⁸ Domanski, B. (1990), “Public Attitudes to Local Industrial Development and the Quality of Life in Poland”, in *Geoforum* 21(2), pp.221-227.

¹²⁹ Castree, N. (1995), “The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism”, in *Antipode* 27(1), pp.12-48, p.13.

¹³⁰ Castree, N. (2002), “False Antitheses? Marxism, Nature and Actor-Networks”, in *Antipode* 34(1), pp.111-146, p.112.

¹³¹ Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, pp.254-256.

¹³² Dicken, P. (1998), *Global Shift – Transforming the World Economy*, Paul Chapman Publishing Ltd, London, p.466.

¹³³ Lewis, H., J. Gertsakis, T. Grant, N. Morelli en A. Sweatman (2001), *Design + Environment, a global guide to designing greener goods*, Greenleaf Publishing, Aizlewood’s Mill, p.9.

dient te worden opgebouwd. De geografie probeert die vraag nu te beantwoorden, en dit leidt tot bijvoorbeeld Voogd's stelling dat "the ability to strike a balance between economic efficiency and environmental amenity" tegenwoordig "the art and science of modern urban planning" dient te zijn.¹³⁴ De natuur is weer terug in de geografie.

In het ideologische landschap kwam de natuur ook terug in de schijnwerpers, doordat bleek dat Fukuyama's voorspelling genoeg stof op deed waaien zodat al gauw duidelijk was dat zijn stelling voorbarig was. Het debat over de ideologieën die het leven zouden moeten sturen – en de rol van de natuur daarin – ging en gaat daarom onverminderd door.¹³⁵ In de westerse wereld is de Industrial Worldview voor velen vervangen door de Postindustrial Worldview, die de mens weer als onderdeel van de natuur ziet (zie Fig.3.4).¹³⁶ Dit combineerde met de val van het communisme om de ruimte te geven voor een veel rustiger en overdachter debat, zonder angst voor politieke lange tenen.

Het mag dan ook enigszins ironisch worden genoemd dat één van de nieuwe zienswijzen over de natuur mede door het 'verslagen' communisme is voortgebracht. De theorie van de production of nature vond namelijk zijn oorsprong in een filosofische interpretatie van het werk van Karl Marx. In 1962 publiceerde Alfred Schmidt zijn verhandeling over de natuur in de leer van Marx als *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*. Na de vertaling in het Engels in 1971, als *The Concept of Nature in Marx*, kreeg Schmidt's werk internationaal aandacht en ontspan zich een levendige discussie over Schmidt's nieuwe concept, de theorie van de production of nature.¹³⁷

Alfred Schmidt

3.5 De Derde Nota Waddenzee en het begrip natuur

Het begrip natuur heeft een lange weg achter de rug, zoals hierboven beschreven. In de Derde Nota Waddenzee is het (voorlopige) eindstation van deze ontwikkeling zichtbaar in hoe de natuur door de nota benaderd wordt. Vanuit de praktische omgang die de nota met de natuur voorstaat – de regelgeving die in de nota opgenomen is – kan de achterliggende visie van de nota over de natuur geëxtrapoleerd worden.

Dit begint met de hoofddoelstelling van de Derde Nota Waddenzee. De nota streeft naar "een duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap".¹³⁸ De natuur van de Waddenzee wordt dus erkend, maar er wordt direct ook een andere, maatschappelijke waarde aan toegevoegd, namelijk die van het cultuurlandschap. Er is hier daardoor ook sprake van de ontkenning van het bestaan van een external nature, en de Derde Nota Waddenzee kan derhalve gezien worden als een combinatie van de water-en-vuurvisie en de win-winvisie. Dit omdat er enerzijds een rentmeesterschap van de natuur (middels bescherming) in de Waddenzee wordt nagestreefd, maar er tegelijk

¹³⁴ Miller, D. en G. de Roo (ed.) (2000), *Resolving Urban Environmental and Spatial Conflicts*, Geo Press, Groningen, p.92.

¹³⁵ Dicken, P.(1998), *Global Shift. Transforming the World Economy*, Third edition, Paul Chapman Publishing Ltd, London, p.xiv.

¹³⁶ Lodwick, D.G., "Changing Worldviews and Landscape Restoration", in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.102.

¹³⁷ Redclift, M. (1987), "The production of nature and the reproduction of the species", in *Antipode* 19(2), pp.222-230, p.222.

¹³⁸ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.9.

aandacht is voor de mogelijke voordelen van de natuur van de Waddenzee voor de maatschappij (het cultuurlandschap).

Dit hinken op twee gedachten van de nota biedt een naar het lijkt aanzien heel rationele en redelijke uitkomst:

*“Het geeft uitdrukking aan het streven naar duurzame ontwikkeling van het gebied, zowel op ecologisch als op sociaal-economisch en toeristisch-recreatief terrein.”*¹³⁹

De vraag is of dit ook stand houdt onder de loep van de theorie van de production of nature en wanneer gekeken wordt naar de door de nota gebruikte non-use values. Ook Baldwin et al. (1994) hebben hun twijfels over het resultaat van het combineren van rentmeesterschap met economische doeleinden:

*“Preservation still seems a good idea where it is both feasible and meaningful, but it is inadequate as a comprehensive solution to our worldwide ecological problems. In the best of circumstances, preservation is applicable only to the limited portion of the earth that has not already been tampered with – and even those areas are menaced by people and states that sense far more acutely an immediate need to use the land rather than to preserve it.”*¹⁴⁰

Het Waddengebied is naar huidige maatstaven, waarbij de mens alomtegenwoordig is en overall zijn invloed heeft doen gelden, een relatief onaangetaast gebied en valt zo in de categorie voor welke Baldwin et al. hoop zien. De doelstelling van de Derde Nota Waddenzee om ook economisch gewin uit het gebied te halen komt echter dicht in de buurt van Baldwin's vrees dat het gewin van de korte termijn het beleid te zeer beïnvloedt. De strikte bewoording van de nota biedt echter perspectief op een goed resultaat. De verscheidene natuurlijke eigenschappen van het Waddengebied worden duidelijk benoemd en vastgelegd, en staan uiteindelijk in een meerderheid tegenover de activiteiten die de mens er mag ontplooiën. Het combineren van het toestaan van bijvoorbeeld de “natuurlijke dynamiek van de fysische processen in de Waddenzee, op de waddeneilanden en in de Noordzeekustzone” om “nieuwe platen, geulen en jonge duin- en kustgebieden [te] kunnen ontwikkelen” met “een situatie [...] van duurzaam toerisme die ecologisch houdbaar, economisch levensvatbaar en sociaal acceptabel is”,¹⁴¹ lijkt wel degelijk een geslaagd rentmeesterschap met accenten van een verlicht heerser op te leveren.

Het zal echter nodig zijn de afwegingen te controleren die gemaakt worden door deze combinatie van het rentmeesterschap met het mandaat van een verlicht heerser. Het aannemen van beide gedaanten zal goed uitgewerkt moeten zijn in de nota, willen de genomen maatregelen niet met elkaar conflicteren als niet alle maatregelen volgens de gecombineerde visie uitgewerkt zijn.

3.6 Resumerend

Natuur is een begrip waar veel over te doen is, niet in het minste hoe het geïnterpreteerd wordt. De verschillende visies over en de houdingen ten opzichte van de natuur bepalen hoe er mee geïnteracteed wordt. De houdingen reiken van mensgericht tot natuurgericht en maken dat er verschillend met de natuur omgegaan wordt, waardoor de grondhouding die beleid inneemt van doorslaggevend belang kan zijn.

Het begrip is in het ruimtelijk beleid echter enige tijd achtergesteld geweest, in de geografie vergeten temidden van compartmentalisering en de focus op het sociale aspect van de

¹³⁹ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.9.

¹⁴⁰ Baldwin, A.D., jr., J. de Luce, C. Pletsch, “Introduction: ecological preservation versus restoration and invention”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.5.

¹⁴¹ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.9-10.

ruimtelijke indeling, en in de samenleving naar de achtergrond gedrongen door de strijd tussen de economische visies van kapitalisme en communisme. Nu is de natuur weer terug, doordat de geografie door de samenleving op het belang van de natuur gewezen werd en de samenleving zelf voorbij de discussie over kapitalisme en communisme was geraakt en met visies gelinkt aan de Postindustrial Worldview de natuur weer tot één van de voor hen belangrijke waarden heeft gemaakt. Natuur is nu dan ook één van de belangrijke punten waar bij beraadslagingen over nieuw beleid naar gekeken wordt.

De Derde Nota Waddenzee poogt, aangespoord door de verwachtingen van de samenleving, de natuur zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen. De nota kiest er echter wel voor de mens niet te vergeten, en neemt daardoor een route laverend tussen het standpunt van de water-en-vuurvisie – dat de overheid de natuur als rentmeester zo goed mogelijk bestiert, en het standpunt van de win-winvisie – dat de mens nog steeds welvaart uit de natuur kan halen door financieel-economische functies te ontplooiën in combinatie met de natuurfuncties van het gebied. Het is hier, in deze afweging tussen de ene en de andere visie dat er problemen kunnen ontstaan bij het goed waarderen van de natuur tegenover de belangen van de mens.

“After all, according to common-sense understandings of the term, “nature” is the antithesis of society and thus, by definition, incapable of being “produced” by humans within their economic systems (as opposed to, say, being altered or disturbed).”
N. Castree, “The Production of Nature”¹⁴²

“If humans have always shaped the natural world to suit themselves, and if we have always been upsetting the ecological balance and are only doing so much more decisively at present, perhaps the end of nature was inevitable, and necessarily our fault.”
A.D. Baldwin jr. et al., *Beyond Preservation*¹⁴³

4 De theorie van de production of nature

4.1 Water en vuur?

Natuur en economie zijn twee begrippen die weinig met elkaar te maken lijken te hebben. De twee worden gezien als water en vuur: het past niet bij elkaar. De economie moet draaien en zo wordt bijvoorbeeld Schiphol als ‘motor’ van de economie extra landingsbanen gegund, worden bedrijventerreinen bijgebouwd en wegen aangelegd. Het creëert druk op de natuur waardoor menigeen het vraagstuk als een keuze tussen de één of de ander is gaan zien. Er zijn echter ook visies die wederzijdse afhankelijkheid tussen de natuur en economie zien en ervoor pleiten win-win situaties te creëren voor natuur en economie.¹⁴⁴

De vereniging van natuur en economie is er één die ook door de production of nature wordt aangehangen, maar niet zozeer omwille van ideeën over win-win situaties. De theorie stelt dat op een fundamenteel niveau natuur en economie reeds onafscheidelijk zijn – de theorie stelt namelijk dat natuur geproduceerd wordt door de mens. Een op het eerste zicht vreemde stelling die iets beter te begrijpen is wanneer gedacht wordt aan het feit dat “productie er op gericht is om te voorzien in de behoeftebevrediging van de consument”,¹⁴⁵ en zo bekeken is natuur ook zeer bevredigend op vele vlakken voor de mens. De theorie van de production of nature poogt dan ook door middel van het geheel te omvatten, voor zowel natuur als economie redelijke uitkomsten te bewerkstelligen.

Het is een visie op de wereld, een visie die door de afwijzing van een external nature de integratie van natuur in de samenleving van de mens tot stand brengt. De theorie is daardoor een visie met verreikende implicaties, maar die ook een heel nieuw perspectief op vele zaken biedt. Juist daardoor is het potentieel van de theorie van de production of nature zo groot, en kan het in de analyse van de Derde Nota Waddenzee zoveel betekenen.

¹⁴² Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.275.

¹⁴³ Baldwin, A.D., jr., J. de Luce, C. Pletsch, “Introduction: ecological preservation versus restoration and invention”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.4.

¹⁴⁴ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.13.

¹⁴⁵ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.19.

4.2 The production of nature: de weg er naar toe

De theorie van de production of nature is er één die vele vaders heeft. De verscheidene wetenschappers die over de production of nature geschreven hebben, geven een verschillende route die deze theorie heeft afgelegd. Zo legt Fitzsimmons de oorsprong bij Marx' werken, en ziet zij de ontwikkeling van de theorie via Kropotkin, Reclus en Olwig gaan.¹⁴⁶ Ook Swyngedouw's opinie is dat de basisideeën in Marx' werken liggen; Marx beschouwt productie als "the basis of all social life and of history", waardoor elke menselijke activiteit – (trans)formatie van de natuur, sociale processen en ideeën en visies – ervoor zorgt dat de mens zowel hun eigen leven als de eigen sociale en fysieke omgeving produceren.¹⁴⁷ Perelman voegt daar aan toe dat Marx het socialisme hierdoor als de oplossing van 'environmental abuse' zag.¹⁴⁸ Wetenschappers als Castree stellen echter dat de ontwikkeling van deze theorie te danken is aan de steeds zichtbaardere impact van de (kapitalistische) economie op de natuur, en noemt de concepten "spaceship economy" en "growthmania" van respectievelijk Boulding en Daly als 'wake-up calls' voor theoretici. Na deze wake-up calls formuleerden Harvey en Smith de theorie en pas daarna werd Marx' werk erbij gehaald als onderdeel van de basis waarop deze theorie kon worden gebouwd.¹⁴⁹ Andere wetenschappers, zoals Redclift, laten de theorie dan weer duidelijk beginnen in 1971 – toen de vertaling van Alfred Schmidt's *The Concept of Nature in Marx* uit 1962 verscheen, en zien de theorie uitgewerkt worden door Burgess, Smith en O'Keefe en vele anderen.¹⁵⁰ Ongeacht de route van de theorie, is de interesse ervoor blijvend geweest. Dat er toch genoeg aandacht was voor het onderwerp 'natuur' en bijbehorende theorieën, mag worden toegeschreven aan de bevlogenheid van de geïnteresseerden. Bookchin's (1979) hartenkreet laat zien dat zij echt begaan waren met het onderwerp, en hun frustraties over de praktijk en filosofie van de dagelijkse realiteit drijfveer genoeg waren om het onderwerp steeds weer onder de aandacht te brengen:

*"It is this reformist treatment, often strictly technocratic and politically opportunistic in its thrust, of environmental problems that troubles me the most today. That many friends and colleagues are ensconced in governmental institutions has been a cruel blow. [...] More than ever, ecology (a term I have sharply distinguished for years from "environmentalism") must be redeemed in its full liberatory and revolutionary content from the opportunists who have placed themselves in the service of the status quo."*¹⁵¹
*"[My article] should be seen today not only as a libertarian analysis of ecological problems but as a statement of conscience against the perversion of these problems and their solution by ideologies that advance either adaptation to the existing society or an "ethics" of repression and totalitarian control. The essay seeks to achieve not only a new perspective toward the conflict between humanity and nature but, as it has always done – the conflict within humanity itself."*¹⁵²

Deze gedrevenheid leidde echter ook tot onenigheid onderling. Wederom Bookchin geeft wetenschappers die de natuur op een te hoog voetstuk plaatsen een veeg uit de pan met zijn

¹⁴⁶ Fitzsimmons, M. (1989), "The Matter of Nature", in *Antipode* 21(2), pp.106-120, p.115-116.

¹⁴⁷ Swyngedouw, E., "The Marxian Alternative: Historical-Geographical Materialism and the Political Economy of Capitalism", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.44.

¹⁴⁸ Perelman, M. (1979), "Marx, Malthus, and the concept of natural resource scarcity", in *Antipode* 11(2), pp.81-90, p.84.

¹⁴⁹ Castree, N., "The Production of Nature", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.276-277.

¹⁵⁰ Redclift, M. (1987), "The production of nature and the reproduction of the species", in *Antipode* 19(2), pp.222-230, p.222.

¹⁵¹ Bookchin, M. (1979), "Ecology and revolutionary thought", in *Antipode* 10(3), pp.21-32, p.22.

¹⁵² Bookchin, M. (1979), "Ecology and revolutionary thought", in *Antipode* 10(3), pp.21-32, p.23.

opinie dat wat zij propageren op 'eco-fascisme' lijkt.¹⁵³ Burgess twist met Crone over wat in Marx' werk het concept 'natuur' inhoudt,¹⁵⁴ en ook nu woedt nog de discussie omdat velen de oplossingen voor de problemen in de relatie tussen mens en natuur missen in de theorie.¹⁵⁵

Echter, ondanks het voortgaande debat over de oorsprong van de theorie, moet er ergens begonnen worden. Omdat de theorie van de production of nature voor het eerst als zodanig geformuleerd is in 1962 – en net als de andere routes van de theorie inspiratie haalde bij Marx' werk, wens ik bij de visie van Alfred Schmidt te beginnen. De theorie werd pas in 1971 na vertaling uit het Duits ontdekt door de rest van de wereld, en sindsdien verder uitgediept door vele auteurs.¹⁵⁶ Zijn theorie “affirms the unity of society and Nature in Marxist thought”,¹⁵⁷ Schmidt's theorie van de production of nature stelt namelijk dat de natuur niet als 'extern' gezien kan worden van de menselijke samenleving. De theorie ging daarmee, zoals eerder vermeld, in tegen de heersende stroming en maakte dat natuur door sommigen in een nieuw daglicht werd gezien.

Het werk van Schmidt was echter niet bedoeld om specifiek een nieuwe omgang met de natuur te ontwikkelen. Zijn werk uit 1962 was zijn doctoraalscriptie in de filosofie, waarin hij een interpretatie van Marx' werk tot stand probeerde te brengen. Wat de aandacht echter greep was hoe Schmidt, uitgaande van Marx, de natuur beschreef als zijnde verweven met de samenleving van de mens: “The whole of nature is socially mediated and, inversely, society is mediated through nature as a component of total reality.”¹⁵⁸ Dit idee om de natuur als het ware te integreren in de samenleving (in vele religies reeds lang het geval, en gelijkend op de visie van de mens als één met de natuur en de nieuwe-orderingensvisie), gaf de aanleiding tot de ontwikkeling in de geografie van de theorie van de production of nature. Het was bovendien een sterk tegengif voor de op dat moment heersende gedachte over het kapitalisme, namelijk dat “capitalism [is] a non-equilibrating system, a system which, as it evolves, will expand to exploit new peoples and places and eventually the entire globe.”¹⁵⁹

Schmidt was niet de enige die zich bezig hield met de op dat moment zo verwaarloosde relatie tussen mens en natuur. Anderen waren wetenschappers als de net aangehaalde James Blaut, die “man-environment relations”¹⁶⁰ tot zijn centrale zoektocht maakte, en Neil Smith, die de theoretische kant van ongelijkheid opzocht. Deze zoektocht blijft voortduren, met tegenwoordig als pleitbezorgers wetenschappers als Hugh Raffles, die een “naturalcultural world” wil tonen zonder scheidingen in categorieën,¹⁶¹ en Noel Castree, die wenst “social and environmental injustices” te bestrijden.¹⁶² De geest was op dat moment uit de fles, gemotiveerd door politiek idealisme (Blaut) of gewoon door interesse in de natuur (Raffles).

¹⁵³ Bookchin, M. (1979), “Ecology and revolutionary thought”, in *Antipode* 10(3), pp.21-32, p.22.

¹⁵⁴ Burgess, R. (1978), “The concept of nature in geography and Marxism”, in *Antipode* 10(2), pp.1-11.

¹⁵⁵ Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.285-6.

¹⁵⁶ Redclift, M. (1987), “The production of nature and the reproduction of the species”, in *Antipode* 19(2), pp.222-230, p.222.

¹⁵⁷ Idem., p.223.

¹⁵⁸ Schmidt, A., *The Concept of Nature in Marx*, NLB, London, p.79.

¹⁵⁹ Blaut, J.M. (1975), “Imperialism: the Marxist theory and its evolution”, in *Antipode* 7(1), pp.1-19, p.1.

¹⁶⁰ Sluyter, A. (2005), “Blaut's Early Natural/Social Theorization, Cultural Ecology, and Political Ecology”, in *Antipode* 37(5), pp.963-980, p.966.

¹⁶¹ Raffles, H. (2005), “Towards a Critical Natural History”, in *Antipode* 37(2), pp.374-378, p.375.

¹⁶² University of Manchester (2007), “Geography: Academic Staff – Noel Castree”, [http://www.sed.manchester.ac.uk/geography/staff/castree_noel.htm]. In *University of Manchester website*, [<http://www.manchester.ac.uk/>]. Bezocht op 9-4-2007.

De production of nature is eigenlijk de theorie van de production of nature *under capitalism*.¹⁶³ Het is echter belangrijk te realiseren dat de theorie van de production of nature onder het kapitalisme niet inhoudt dat alle onderdelen van de natuur door het kapitalisme worden beïnvloed. Bomen groeien niet door kapitalisme, maar door factoren als fotosynthese, zonlicht en water. Het landschap waarin die bomen echter staan, en de omstandigheden waaronder die bomen groeien (bijvoorbeeld extra voedingsstoffen door bemesting of een gecontroleerde grondwaterstand), kunnen wel door de economische omstandigheden die het kapitalisme creëert beïnvloed zijn.¹⁶⁴

Ook moet worden toegegeven dat niet alle factoren van invloed op de relatie tussen mens en natuur onder de noemer 'kapitalisme' vallen. Enerzijds omdat er ook non-kapitalistische manieren zijn om natuur te produceren, anderzijds omdat de production of nature theorie teveel productivist is, oftewel dat de theorie te veel productie benadrukt ten opzichte van andere processen "that simultaneously socialize nature. After all, production is in reality "embedded" in a set of non-economic and non-capitalist relations."¹⁶⁵ De sociale processen van de samenleving waarin het kapitalisme functioneert hebben dus ook een grote invloed op de relatie tussen mens en natuur.

4.3 The production of nature: de theorie zelf

Als hoofdtheorie waartegen het ruimtelijk beleid in de Waddenzee wordt getoetst, wordt hier de theorie van de production of nature gebruikt zoals die door Castree (2003) wordt geformuleerd. Zijn interpretatie van de theorie van de production of nature probeert "the environmental sensibilities of ecocentrists with a less anthropocentric version of technocentrism"¹⁶⁶ te combineren. Hierbij wordt natuur niet meer als 'external' gezien, gescheiden van de samenleving. De theorie gaat zo van een verweven samenspel van mens en natuur uit, vanaf het directe begin. Vanuit dit concept is daarna de taak te analyseren hoe dit samenspel de huidige relatie van mens en natuur bepaalt, en ook daadwerkelijk gevormd heeft. Deze vorming van de natuur wordt daardoor als een product gezien, en de natuur wordt als het ware 'geproduceerd'. Hoe deze 'productie' van de relatie tussen mens en natuur tot stand komt en wat voor gevolgen die voor die relatie heeft, is vooral toegespitst op hoe het moderne kapitalisme dat doet.¹⁶⁷ Dit omdat "according to the production of nature approach, capitalism is today the most powerful and transformative economic system in relation to nature and environment."¹⁶⁸ Het kapitalisme wordt daardoor als hoofdoorzaak van de huidige vorming van de natuur door de mens gezien.

Dit kan ook opgevat worden als kritiek van de theorie op het kapitalisme, wat maakt dat er een verwantschap is tussen de theorie van de production of nature en het Marxisme. Het doel van de theorie van de production of nature is dan ook een alternatieve manier van omgaan met de natuur te vinden. Castree stelt het als volgt:

¹⁶³ Castree, N. (1995), "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", in *Antipode* 27(1), pp.12-48, p.19.

¹⁶⁴ Castree, N. (1995), "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", in *Antipode* 27(1), pp.12-48, p.19.

¹⁶⁵ Castree, N., "The Production of Nature", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.276 en 285.

¹⁶⁶ Castree, N., "The Production of Nature", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.277.

¹⁶⁷ Castree, N., "The Production of Nature", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, pp.277-8.

¹⁶⁸ Castree, N., "The Production of Nature", in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.276.

*“Critical, as well as explanatory, the production of nature approach contests the social and ecological consequences of this capitalism. As such, it seeks a new economic order based upon more socially and ecologically just and sustainable principles.”*¹⁶⁹

De oorzaken waaruit de theorie ontstond en hoe het invulling geeft aan deze ‘new economic order’ worden hieronder verder uitgewerkt.

Onvrede: het gebrek van de gangbare uitgangspunten

De mens heeft de natuur sinds Darwin’s theorieën over de evolutie steeds beter leren kennen. Oorzaak en gevolg is voor biologen steeds duidelijker geworden, waardoor ook steeds beter de specifieke impact van de mens op de natuur zichtbaar werd. Ook economen als Boulding signaleerden deze impact en er werd vanuit verscheidene hoeken aangedrongen op maatregelen om de natuur te beschermen. Het probleem was dat de ideeën over hoe de natuur te beschermen vanuit twee kampen kwamen die op verschillende manieren de twee dominante houdingen in de Westerse wereld ten opzichte van de natuur verwoordden: het technocentrische kamp en het ecocentrische kamp.¹⁷⁰

Het technocentrische kamp hanteert de antropocentrische visie – het stelt de mens voorop – dat problemen in het gebruik van de natuur door de mens op te lossen zijn met gebruik van technische en administratieve middelen. Simpel gesteld meent het technocentrische kamp dat de mens door middel van technologische ontwikkelingen of het opstellen van regels natuurproblemen op kan lossen. Het ecocentrische kamp heeft de tegenovergestelde visie dat vanuit de natuur gerekend moet worden – het stelt de natuur voorop – en dat de natuur ‘gered’ en ‘behouden’ moet worden door middel van een harmonieuzere relatie tussen mens en natuur.¹⁷¹ Deze tegenstelling tussen het technocentrisme en ecocentrisme heeft raakvlakken met de ideeën over nature-as-usufruct en nature-as-nurture. Er heerst een zekere schizofrenie ten opzichte van de natuur, waarbij er een dualiteit is tussen de visie van nature-as-usufruct en de visie van nature-as-nurture.¹⁷²

Het technocentrisme houdt vast aan de bestaande politieke, economische en sociale orde en wil slechts enkele aanpassingen doorvoeren “in the interests of better environmental management geared to human needs”.¹⁷³ Dit hangt samen met de visie van nature-as-usufruct, die er vanuit gaat dat “nature [is] malleable and manipulable through the ingenuity of scientific understanding and technological application. What matters is managerial wizardry, which is claimed to be able to eliminate all impediments to meeting the objective of improving both the lot of nature as well as the wellbeing of the human race.”¹⁷⁴ Dit resulteert in oplossingen die niet optimaal hoeven te zijn voor de natuur, maar vooral voor de mens. Scherper gesteld, de natuur is de “means to the end of human well being”.¹⁷⁵ De wenselijkheid van deze visie valt derhalve te betwisten, wanneer de Derde Nota Waddenzee voor het Waddengebied stelt dat de hoofddoelstelling een “duurzame bescherming en ontwikkeling” als natuurgebied is.

¹⁶⁹ Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.276.

¹⁷⁰ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.73.

¹⁷¹ Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.277.

¹⁷² O’Riordan, T., “The challenge for environmentalism”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, pp.78-9.

¹⁷³ Castree, N., “The Production of Nature”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.277.

¹⁷⁴ O’Riordan, T., “The challenge for environmentalism”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.78.

¹⁷⁵ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.73.

Het ecocentrisme daarentegen schiet door naar de andere kant. De realisatie dat “human society’s [...] capability to destroy its environs [is] greater than its ability to restore the damage within a manageable period of adjustment”¹⁷⁶ leidt tot het idee dat de natuur beschermd moet worden tegen de mens, mede door de mens zijn plaats in de natuur te doen laten beseffen. Het ecocentrisme wenst daarom ook een verandering in de politieke, economische en sociale orde voort te brengen die verder gaat dan technocentrisme’s paar aanpassingen. De mens dient volgens het ecocentrisme in een “ecological setting” geplaatst te worden volgens de nature-as-nurture lijn waarbij “the wellbeing of humans must only be possible in a world where nature has its rightful place as a democratic partner in evolution.”¹⁷⁷ Zowel milde als radicale varianten van ecocentrisme bestaan, en bieden oplossingen die variëren van de oprichting van kleinschalige duurzame gemeenschappen tot het toekennen van “inherent rights” aan de natuur.¹⁷⁸ Deze pogingen te komen tot een radicaal verschillende vorm van de huidige samenleving is uiteindelijk misschien een mogelijke oplossing voor de problemen in de relatie tussen mens en natuur, maar op het moment gewoon niet te realiseren doordat politiek gezien er nog niet de wil is voor zo’n omwenteling.

Dit maakt dat men met twee feiten blijft zitten, namelijk exploitatie en hoop. Exploitatie van de aarde haar natuur is onvermijdelijk, want “humans cannot live on Earth without exploiting its natural resources, that is by taking more than they return.” Maar naast het besef dat de mens altijd gebruik zal maken van de natuur om te leven is er tegelijkertijd de hoop op een betere toekomst. Deze hoop is misschien “chimerical”, maar “is real in the hearts and minds of almost all people, irrespective of their condition.”¹⁷⁹

De theorie van de production of nature wenst het feit van de exploitatie van de natuur door de mens onder ogen te zien en toch hoop te bieden op een uitkomst. Het probeert daarvoor het technocentrisme met het ecocentrisme te verenigen, om dan een aanpak te kunnen bieden die een bredere visie en meer middelen tot zijn beschikking heeft.

Alternatief: natuur internal en geproduceerd

De oplossing voor de tegenstellingen tussen de visies van het technocentrisme enerzijds en het ecocentrisme anderzijds is volgens theorie van de production of nature het aanvaarden dat natuur niet een ‘extern’ iets is. Natuur is opgenomen in de samenleving, en een intrinsiek onderdeel ervan geworden. Dit klinkt misschien vreemd, daar meestal menselijke gebruiken en creaties als ‘samenleving’ worden ervaren, en natuur als ‘niet-menselijk’ wordt beschouwd. Het is daarom misschien handig het omgekeerd te bekijken: de samenleving is onderdeel van de natuur.

Deze stellingname is niet zomaar een stukje semantiek. Het brengt de problemen die de natuur bedreigen namelijk veel dichterbij huis. Overbeveiging bijvoorbeeld is nu in plaats van een ‘ver van mijn bed show’ een relevant gebeuren waar iets aan gedaan dient te worden. Dit wordt nog relevanter wanneer de visie van sommige wetenschappers wordt meegenomen dat overexploitatie van natuurlijke resources een “systematic (rather than accidental) tendency of capitalist societies” is,¹⁸⁰ waardoor het gevoerde beleid – dat dit toestaat – ter discussie komt te staan.

De daardoor noodzakelijke verandering in beleid wordt later verder besproken, deze ‘internalisatie’ van de natuur dient eerst uitgediept te worden. Het is namelijk een idee dat niet

¹⁷⁶ O’Riordan, T., “The challenge for environmentalism”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.79.

¹⁷⁷ O’Riordan, T., “The challenge for environmentalism”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.79.

¹⁷⁸ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.73.

¹⁷⁹ O’Riordan, T., “The challenge for environmentalism”, in Peet, R. en N. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography. The political-economy perspective*, Unwin Hyman, London, p.79.

¹⁸⁰ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.160.

zomaar door iedereen wordt aanvaard. In recente jaren heeft veel onderzoek de ‘de-naturalising’ hoek opgezocht, omdat volgens vele geografen natuur “less important as a causal factor in human affairs” is dan eerder werd aangenomen, en dat natuur als concept een sociaal bepaald concept is gebleken. Hierdoor wordt natuur afgedaan als slechts een factor in sociale vragen, die ook nog eens van weinig belang is daarin, en kan natuur rustig genegeerd worden door de wetenschap én de samenleving. Deze stellingname wordt echter bestreden door voornamelijk fysisch geografen die natuur beschouwen als “a ‘real’ domain that is not, in either degree or kind, a ‘social construction’.”¹⁸¹ Natuur bestaat en is wel degelijk belangrijker dan het af te doen als een kleine factor in studies van de maatschappij.

De theorie van de production of nature ziet deze internalisatie van de natuur en de daarmee gepaard gaande acceptatie dat natuur onderdeel is van de menselijke samenleving als essentieel. Het biedt namelijk de mogelijkheid kritisch te kijken naar hoe de natuurproblemen ontstaan doordat natuur zo sterk door de samenleving een oordeel heeft meegekregen. En de theorie van de production of nature wenst dan ook vanuit deze geïnternaliseerde natuur en gebruikmakend van zowel de oplossingen van de technocentrische als de ecocentrische visie een gooi te doen naar een alternatief voor oplossingen van natuurproblemen.

Kritiek: het kapitalisme voldoet niet

Deze samensmelting van ecocentrisme en technocentrisme en de daaruit voortkomende internalisatie van de natuur is daarom slechts het opstapje voor het doel van de theorie van de production of nature. Er moet verder gegaan worden in het vinden van oplossingen voor natuurproblemen. Hoewel deze samensmelting oplossingen kan bieden, liggen die vaak nog vast binnen het raamwerk van het heersende economische systeem van de samenleving. Daarom wenst de theorie van de production of nature, om tot echt effectieve oplossingen van natuurproblematiek te komen, de oorzaken van de natuurproblemen in het economische systeem op te sporen. En eens deze gevonden zijn, dient het economische systeem aangepast te worden.

Dat is niet een gemakkelijke opgave, want samenlevingen – en derhalve de door hen gebruikte systemen – laten zich niet makkelijk veranderen. En het roept ook de vraag op waarom het heersende economische systeem veranderd dient te worden. De theorie van de production of nature richt zich hierbij vooral op het systeem van het kapitalisme, dat als belangrijkste huidig economisch systeem wordt gezien, en van toepassing is op een groot deel van de Westerse wereld, ook Nederland. Waarom moet het kapitalisme herzien worden om natuurproblemen op te lossen?

Dat dit nodig is komt vooral voort uit de analyse van de processen die het kapitalisme ten opzichte van de natuur heeft bewerkstelligd. Hier zijn vele gevallen bekend geworden waar het systeem van het kapitalisme de natuur op een onverantwoordelijke wijze behandelt die voorkomen zou moeten worden. Zo worden economieën gebaseerd op het ontginnen van natuurlijke resources door Hanink als “unsustainable in both environmental and economic terms” afgedaan,¹⁸² is de landbouw door “capitalist development” een steeds verdere industrialisatie ondergaan om de “natural constraints” op de productiviteit op te schuiven,¹⁸³ en zijn er overal op de wereld conflicten ontstaan over wie zeggenschap heeft over het gebruik van de natuur¹⁸⁴ (bijvoorbeeld kap van tropisch bos in de Amazone voor het hout en

¹⁸¹ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, pp.108-9.

¹⁸² Hanink, D.M., “Resources”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, p.239.

¹⁸³ Page, B., “Agriculture”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, pp.244-6.

¹⁸⁴ Watts, M., “Political Ecology”, in Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2003), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk, pp.257-9.

van het Schinveldse bos voor de AWACS-vliegtuigen). Neil Smith ziet hier als reden voor dat het kapitalisme als systeem van een verkeerde basis uitgaat:

*“For [Smith], the common-sense belief that society and environment are two separate physical domains was blinding people to what was going on under their very noses: namely, the deliberate alteration of non-human entities by a selection of capitalist enterprises for profit purposes, rather than any higher goals.”*¹⁸⁵

De theorie van de production of nature probeert nu dus bij natuurproblematiek te kijken naar de economische processen die er achter steken, en deze – zo mogelijk – middels ecocentrische en/of technocentrische maatregelen op te lossen. Maar als dit niet mogelijk is, adviseert de theorie te proberen tot een alternatief te komen voor het proces dat het probleem veroorzaakt, en dat alternatief dient dan het kapitalistische systeem te verlaten.

4.4 De Derde Nota Waddenzee en de production of nature

Het aanpakken van problemen in de natuur van de Waddenzee en tot goede oplossingen te komen door middel van bovenstaande theorie, lijkt een ideale situatie. En dat is het in wezen ook. In de realiteit zullen er altijd gaten vallen tussen praktijk en theorie. Toch is de theorie van de production of nature een handvat voor het uitwerken van goed beleid voor de omgangsvorm met het Waddengebied.

De Derde Nota Waddenzee heeft uiteindelijk dezelfde uitgangspunten als de theorie, namelijk het beschermen van de natuur en te komen tot oplossingen voor problemen die er zijn door de economische processen – boringen, visserij, toerisme – in en om het gebied. De nota accepteert ook impliciet het uitgangspunt van de theorie van de production of nature, dat samenleving en natuur één zijn. Dit is te herkennen in het feit dat de nota als hoofddoelstelling heeft de natuur in het gebied te beschermen, welke in de uitwerking vaak bescherming tegen de mens inhoudt (gesloten gebieden, verbod op inpolderingen, scheepvaartregels, enz.). Maar tegelijkertijd krijgt de mens toegang tot het gebied, omdat het landschap van het gebied als tweede hoofddoelstelling geldt, een landschap dat alleen door de mens als zodanig waargenomen en geapprecieerd wordt. Bovendien mogen enkele economische activiteiten zoals visserij en schelpenwinning doorgaan.¹⁸⁶ Zo geeft de Derde Nota Waddenzee aan dat de natuur weliswaar beschermd dient te worden tegen de samenleving, maar dat diezelfde samenleving tegelijkertijd toegang verdient tot de natuur, omdat de één niet zonder de ander kan.

De door de theorie van de production of nature gehanteerde visie is derhalve te herkennen in de nota, maar het is de vraag of de soms drastische methode van de theorie om de achterliggende (kapitalistische) economische systemen te veranderen door de nota ook als oplossing wordt gezien. Enerzijds is er wel het verbieden van de mechanische kokkelvisserij en het rapen van mosselen, en stelt de nota derhalve dat dit deel van de (kapitalistische) economie niet wenselijk is. Anderzijds worden vele andere economische activiteiten wel beperkingen opgelegd (zoals de grondstofwinning, mosselzaadvisserij en recreatie), maar blijft het achterliggende economische systeem onveranderd. Derhalve is de nota het wel eens met de theorie van de production of nature dat sommige economische activiteiten moeten veranderen om te worden toegestaan, maar als oplossing worden slechts aanpassingen aangedragen in plaats van een alternatieve economische opzet.

Zo neemt de Derde Nota Waddenzee het grootste deel van de argumentatie van de theorie van de production of nature over, maar schiet het tekort in het accepteren van de uiteindelijke consequenties daarvan. Het volgende hoofdstuk moet dan ook uitwijzen of de natuur

¹⁸⁵ Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London, p.161.

¹⁸⁶ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.9, 13-14, 16.

uiteindelijk de gelijkwaardige behandeling krijgt die het volgens de theorie zou moeten krijgen.

4.5 Resumerend

Het idee dat natuur en samenleving te verenigen zijn onder één noemer wordt door velen als moeilijk beschouwd. De theorie van de production of nature is dan ook ontstaan doordat verscheidene wetenschappers worstelden met de vraag hoe economie tot de natuur staat. Grotendeels geïnspireerd door de weg die Marx was ingeslagen, is door enkele wetenschappers de theorie van de production of nature ontwikkeld. Schmidt was degene die als eerste de theorie uitwerkte en een naam gaf, en het is vervolgens door vele wetenschappers verder ontwikkeld. Wat hen allen bond, is dat zij de theorie uitwerkten met het idee dat de production of nature tegenwoordig onder het kapitalistische systeem plaatsvond.

Ontstaan uit onvrede uit de beperkingen van de op dat moment gangbare uitgangspunten van technocentrisme of ecocentrisme om natuurproblemen te lijf te gaan, zocht de theorie van de production of nature naar een bredere visie. Waar techno- en ecocentrisme gebonden waren aan de uitgangspunten van mens of natuur, poogde de theorie van de production of nature door de integratie van de samenleving van de mens met de natuur tot een allesomvattendere blik te komen. Door de afwijzing van de externe natuur kan de theorie van de production of nature de aspecten in de samenleving aanwijzen die lijden tot natuurproblemen of in conflict komen met de natuur.

De kritiek die hierdoor ontstaat vanuit de theorie van de production of nature richt zich vooral op het kapitalisme. Doordat dit systeem het grootste deel van de aspecten van de samenleving beïnvloedt die (terug)leiden tot natuurproblemen, heeft de theorie van de production of nature hier de meeste kritiek op. De theorie propageert dan ook dat, als de ‘gewone’ maatregelen – resulterend uit het gebruik van technocentrische of ecocentrische middelen – niet voldoen om een natuurprobleem op te lossen, er moet worden gekeken of het kapitalistische systeem niet verantwoordelijk is en dit dan te veranderen.

De Derde Nota Waddenzee is zich bewust van de verweving van mens en natuur, en accepteert dat de oplossing van enkele natuurproblemen in het veranderen van de samenleving ligt. De uitwerking hiervan laat echter de ultieme consequenties achterwege, en poogt eerder de samenleving te accommoderen door slechts aanpassingen en beperkingen op te leggen. Hierdoor werkt de Derde Nota Waddenzee met de visie van de theorie van de production of nature, maar vindt het de consequenties blijkbaar nog te groot om het echt door te zetten.

“Water, land, air, and wild species could thus be viewed as somehow different from other “commodities” and merit special concern and stewardship by one generation for the next.”
J.K. Lazo, “Economic Theory and Psychology of Non-use Values”¹⁸⁷

“De waarden die de natuur vertegenwoordigt blijken dan bij de beleidsmakers onvoldoende gewicht in de schaal te leggen, voor zover ze überhaupt al worden gezien of ervaren.”
M. Blom en J.P. van Soest, *Natuur is Economie!*¹⁸⁸

5 Non-use values, een bruikbaar medium

5.1 De prijzenslag

In de Nederlandse samenleving wordt tegenwoordig bijna alles gekocht. Eten, kleding, woonruimte: het heeft allemaal een prijs. De ironie wil echter dat het meeste ‘prijs’ gesteld wordt op de relaties die mensen hebben met andere mensen, en relaties zijn iets waar juist niet voor betaald wordt. En relaties zijn niet de enige zaken die wij wel zeer op prijs stellen, maar waar geen duidelijk prijskaartje aan hangt. Er is dus een scala aan ‘prijzen’ voor verschillende zaken, maar niet altijd met een bijbehorend bedrag.

En zo komt men bij het dilemma over hoeveel prijs men stelt op de aanwezigheid van natuur. Hier wordt bijna nooit een prijs voor betaald, terwijl er toch veel waardering voor is. Om deze waardering toch in een prijs uit te drukken wordt er in veel gevallen gebruik gemaakt van verscheidene waarderingmethoden. Ook de Derde Nota Waddenzee heeft de intentie gebruik te maken van waarderingmethoden om de totale waarde van de natuur goed mee te nemen in de beleidskeuzes. In de Strategische milieubeoordeling Derde Nota Waddenzee is een uiteenzetting van alle gevolgen van het beleid in het Waddengebied, om zo iedere afweging in de Derde Nota Waddenzee in het juiste perspectief te zetten.¹⁸⁹

In dit hoofdstuk wordt daarom duidelijk gemaakt hoe één van die waarderingmethoden, die uitgaat van use en non-use values, werkt en hoe natuur zo toch een behandeling krijgt die in overeenstemming is met de waardering ervoor, en wat de implicaties derhalve voor de Derde Nota Waddenzee zouden moeten zijn.

5.2 Waarde: waarom

De fundamentele vraag die direct rijst bij het gebruik van een waarderingmethode voor de natuur, is waarom er een waarde op natuur geplakt zou moeten worden. Er rijst al gauw de vrees dat een prijs geen recht doet aan de werkelijke waarde van natuur. Dit sentiment gaat diep, en is verwant aan de vrees voor welke samenleving we eigenlijk willen en hoe die samenleving zaken waardeert. Penning-Rowsell (1992) verwoordt zijn specifieke vrees voor de waardering van de Engelse kust aldus:

“There is the ‘devil’ on the one hand – universal economic quantification, leading us to an even more narrowly materialistic society. And there is the ‘deep blue sea’ on the

¹⁸⁷ Lazo, J.K., G.H. McClelland en W.D. Schulze (1997), “Economic Theory and Psychology of Non-use Values”, in *Land Economics* 73(3), pp.358-371, p.368.

¹⁸⁸ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.11.

¹⁸⁹ VROM (2005), *Strategische milieubeoordeling Derde Nota Waddenzee*, VROM, Den Haag, p.4.

*other: letting the government – and specifically the Treasury – rule the waves by allowing them to make the environmental decisions for us when deciding on the criteria by which it gives grant aid for coastal works.”*¹⁹⁰

Penning-Rowsell's dilemma of een materialistische samenleving of een allesbepalende overheid het antwoord voor het probleem is, is slechts één van de uitingen van onvrede over het vergeten van het gebruiken van non-use values. Het moge daarom duidelijk zijn dat wanneer er een prijs op natuur gezet wordt, dit niet frivool gebeurt of door een instantie of mechanisme wordt gedaan waar (grote) kritiek op kan zijn. Waarderingsmethodes kunnen echter een oplossing bieden voor het probleem dat natuur die een 'prijs' krijgt aangemeten zorgvuldiger wordt meegenomen in besluiten over het beleid dat deze natuur raakt dan natuur die geen prijs heeft gekregen.¹⁹¹ Want er moet de realisatie zijn dat waarden 'sacrificial' zijn, oftewel dat waarden de mate meten waarin we het ene voor het andere opgeven.¹⁹²

Wanneer waarderingsmethodes een duidelijke en controleerbare waardering bieden van de werkelijke, totale waarde van natuur om zo een goed beeld te geven van waar men mee te maken heeft, wordt de vrees over de implicaties van welke samenleving we ambiëren weggenomen. Dan kunnen er betere beleidskeuzen gemaakt worden op basis van de totale waarde. En hoewel de totale waarde van natuur nog steeds moeilijk te kwantificeren is, is soms – het voorgaande indachtig – het *niet* waarderen van natuur een gevaarlijker optie.¹⁹³

5.3 Waarde: use values

Aan vele dingen in de wereld hecht de mens waarde ('value'). Filosofische beschouwing laat het begrip 'waarde' de wezenlijke betekenis van iets voor iemand duiden. Het begrip is echter voor velerlei uitleg vatbaar, omdat de mens zowel aan immateriële zaken als aan materiële zaken waarde hecht. Immateriële zaken als een persoon, een relatie en gezondheid blijkt de mens de meeste waarde aan te hechten, alhoewel er een zekere mate van welvaart nodig is voordat dit gebeurt – anders wordt er alleen aan overleven gedacht en wordt aan de materiële zaken voedsel, kleding en onderdak de meeste waarde toegedicht.

Immateriële zaken hebben waarde, maar die waarde is moeilijk uit te drukken. Waarde wordt soms echter ook materieel – in geld – uitgedrukt, waarbij vooral producten en diensten een financiële waarde hebben. Het probleem van het begrip waarde is dat de mens heel goed beide soorten waarde weet te appreciëren, maar dat voor lang niet alles dat waarde heeft er een prijs – een in geld uitgedrukte waardering – is. En aangezien de economie voornamelijk met prijzen werkt, worden sommige waarden over het hoofd gezien.¹⁹⁴

Zo heeft ook de natuur zowel materiële (financieel-economische) als immateriële (niet-financiële) waarden. Natuur heeft deze waarden door de verschillende mogelijkheden die er zijn om natuur te gebruiken. Shechter (1995) noemt de "environmental assets" van de natuur als leverancier van drie functies: de ondersteuning van het ecologische systeem, een reservoir (of dumpplaats) van 'negative inputs' uit productieprocessen, en voorzieningen die direct geconsumeerd worden (bijvoorbeeld drinkwater, schone lucht en recreatieplekken). Er zijn

¹⁹⁰ Penning-Rowsell, E., "The devil and the deep blue sea'?", in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.2.

¹⁹¹ Getzner, M., C.L. Spash en S. Stagl, "Exploring alternatives for environmental valuation", in Getzner, M., C.L. Spash en S. Stagl (ed.) (2005), *Alternatives for Environmental Valuation*, Routledge, London, p.1.

¹⁹² Green, C.H., "The economic issues raised by valuing environmental goods", in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.32.

¹⁹³ Penning-Rowsell, E., "The devil and the deep blue sea'?", in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.2.

¹⁹⁴ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.20.

andere indelingen en definities mogelijk,¹⁹⁵ maar het eindresultaat is dat door de levering van deze functies de natuur een waarde heeft, omdat de “provision, maintenance or conservation” van deze functies kosten met zich meebrengt en alternatieven duur zijn. Deze waarde wordt echter niet altijd door een markt bepaald, omdat ze niet altijd – of helemaal niet – door de markt verhandeld worden via de ‘gewone’ markttransacties.¹⁹⁶

De waarde van de natuur die zo echter verborgen blijft is de waarde die de mens er niet vanwege de drie functies van de natuur, maar om andere redenen aan geeft. Hierdoor levert natuur “two different categories of benefits”, use en non-use values. Shechter (1995) onderscheidt beide als volgt:

*“[Use benefits] include both consumptive uses, such as the logging of forests or use of water for drinking and irrigation, and non-consumptive uses which include recreational activities that (usually) leave the condition of the resource unchanged. Non-use benefits arise when individuals who make no active use of a natural resource might nevertheless derive satisfaction from its mere existence, even if they never intend to make active use of it.”*¹⁹⁷

Zo blijkt dat natuur een waarde – total value – heeft die onder te verdelen is in use en non-use values (zie Fig.5.1). Het verschil dat hier gemaakt wordt is terug te vinden in beleid, waar vaak duidelijk verschillende inspraakwijzen gehanteerd worden ten aanzien van de use en non-use values waarover het beleid gaat. In de Derde Nota Waddenzee is bij de reacties vaak te zien dat pleitbezorgers van activiteiten die use values aan de Waddenzee ontlenen, gebruik maken van harde financiële cijfers, terwijl pleitbezorgers van non-use values vooral argumenten gebruiken die moeilijk in cijfers te vangen zijn. Zo wordt bij de discussie over hoeveel visserij er toegestaan zal worden door de visserij-bepleiters (use value) geschermd met financiële compensatie (harde cijfers), terwijl de natuurorganisaties (non-use value) stabiele ecosystemen (geen harde cijfers) voorstaan.¹⁹⁸

Total value for a natural good			
Use value		Non-use value	
Direct use values (“goods”)	Indirect use value (“services”)	Bequest value	Existence value
Outputs/services that can be consumed directly	Functional benefits enjoyed indirectly	Value of leaving use and non-use values to offspring	Value from knowledge of continued existence or preservation

Fig.5.1. Use en non-use values volgens Pearce et al. (1994)

Het beleid dat in de eindversie van de Derde Nota Waddenzee tot stand is gekomen, zal de use values en non-use values zorgvuldig tegen elkaar afgewogen moeten hebben. Het probleem is echter dat de totale waarde zelden goed wordt meegenomen in beleid, waar use values veel duidelijker tot hun recht kunnen komen dan non-use values. Hieronder zal dan

¹⁹⁵ De Groot (1992) verdeelt de functies van de natuur in vier in plaats van Schechter’s drie categoriën, namelijk regulation functions, carrier functions, production functions en information functions. Hieronder vallen een heel scala aan functies, gaande van klimaatregulatie en ruimte voor recreatie tot productie van zuurstof en spirituele inspiratie. Al deze functies zijn ook ruwweg te groeperen onder Schechter’s drie onderscheiden functies, maar geven een beter, dieper beeld van het belang dat de natuur kan hebben.

¹⁹⁶ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.177.

¹⁹⁷ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.182.

¹⁹⁸ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 2: reacties op ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.63.

ook het begrip non-use value verder worden uitgewerkt om te kijken hoe de Derde Nota Waddenzee het gebruikt.

5.4 Waarde: non-use values

Non-use values zijn, zoals hierboven al genoemd, een 'slippery customer', moeilijk tot duidelijke cijfers te herleiden doordat "the benefits from investment in these fields are just those that are the most difficult – or perhaps impossible – to gauge and measure in money terms".¹⁹⁹ Blom en Van Soest (2003) zijn duidelijk in hun mening: "Natuur is het leven zelf, en zo beschouwd is de vraag naar de waarde van de natuur zoets als vragen naar de zin van het bestaan: zeer de moeite waard om over te filosoferen, maar zonder de illusie te koesteren dat deze vraag ooit eenduidig kan worden beantwoord."²⁰⁰ Het dient echter gedaan te worden om non-use values te kunnen gebruiken.

Dan komt men echter uit bij allerlei problemen zoals gradaties van waardering. Enerzijds is waarde niet absoluut omdat waarde subjectief is, namelijk afhankelijk van het individu. En ook economische waardes zijn niet absoluut omdat economie uitgaat van keuze en men niet hoeft te weten hoeveel keer iets beter is dan iets anders, zolang men maar weet dát het beter is.²⁰¹ Anderzijds is er het probleem hoe natuur gewaardeerd moet worden. Zo meende Opschoor in 1992 dat het ene stuk natuur een andere waarde verdiende dan het andere stuk: "De Grutto, daar moet je keihard achter gaan staan. Negentig procent van de Noordepope populatie broedt in ons land en als die hier bedreigd raken moet je daar een bikkelharte strijd voor voeren. Maar het Korhoen? Zo'n relict uit het Pleistoceen, een beest dat hier aan de rand van zijn verspreidingsgebied zit, moet je die ook koste wat het kost behouden of is het voldoende dat hij in Duitsland broedt?"²⁰² Maar slechts enkele jaren later is duidelijk dat anderen van mening zijn dat de grutto juist in veel kleinere aantallen hoort voor te komen dan op dat moment het geval is.²⁰³ Het moge door dit voorbeeld duidelijk zijn dat non-use values niet één-twee-drie op een rekenmachine tevoorschijn zijn te toveren, maar dat dat toch gedaan dient te worden, anders blijft de totale waarde van de natuur onvolkomen. Dan kan de uiteindelijke totale waardering die de natuur via het inbegrijpen van de non-use values verkrijgt degelijk meegenomen worden in de besluitvorming, waar anders misschien het beleid – net als Opschoor doet – te gemakkelijk bepaalde stukken natuur aan de kant zet.

Het is dus essentieel dat non-use values correct gewaardeerd worden. Non-use values hebben al een geschiedenis achter zich die dit mogelijk moet maken. Non-use values werden in 1967 door Krutilla geïntroduceerd. Krutilla was geïntrigeerd door het feit dat er in de Verenigde Staten een grote welwillendheid was om zeldzame natuur of natuur met een specifieke waarde te behouden, doch dat het er in de praktijk vaak niet van kwam. Zijn conclusie was dat natuur in eigendom van een efficiënte en prijsbewuste private partij vaak niet tot behoud van die natuur zou leiden. Reden hiervoor is dat de resources in het stuk natuur dat in bezit is van de private partij niet tot de beste opbrengsten leiden "when used in a manner compatible with preserving the natural state": een natuureigenaar zou dus meer verdienen als hij de natuur voor haar resources uitbuitte dan het op een manier te gebruiken die de natuur in zijn

¹⁹⁹ Penning-Rowsell, E., "The devil and the deep blue sea'?", in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.1.

²⁰⁰ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.45.

²⁰¹ Green, C.H., "The economic issues raised by valuing environmental goods", in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.32.

²⁰² Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (1992), *Milieu van jaar tot jaar. 1991-1992*, DELWEL Uitgeverij B.V., 's-Gravenhage, p.24.

²⁰³ Windt, H.J. van der (1995), *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Boom, Amsterdam, p.11.

oorspronkelijke staat behoudt. Het probleem daarbij is dat de private partij niet door de samenleving wordt gecompenseerd voor het door de samenleving gewenste behoud van de natuur waaruit de resources gewonnen worden.²⁰⁴

Krutilla identificeerde in de samenleving de behoefte tot behoud van natuur als twee ‘wensen’ of motivaties: de option en bequest motivaties. De “option demand” is de “willingness to pay for retaining an option to use an area or facility that would be difficult or impossible to replace and for which no close substitute is available”, ook als deze optie nooit wordt genomen. Naast deze option value is er de “bequest value”, wat inhoudt dat de wens een natuurgebied voor het nageslacht te bewaren er voor zorgt dat het natuurgebied een waarde heeft. Wederom is deze waarde moeilijk te kwantificeren en is er geen markt voor, waardoor de natuur geen waarde heeft en dit er toe leidt dat de natuur niet via de markt gewaarborgd wordt.²⁰⁵

Het probleem is in beide gevallen dus dat er nog geen marktwerking voor natuur is, waardoor natuur deels buiten de boot valt. Daarom verzochten Blom en Van Soest (2003): “de B.V. Natuur mag dan wel een bewonderenswaardige fabrikant zijn van de meest gecompliceerde producten, de marketing van deze onderneming laat sterk te wensen over.”²⁰⁶ Het gebruiken van non-use value zorgt dat de natuur toch op waarde wordt geschat en staat toe dat “the basic strategy for environmental valuation”, welke “the ‘commodification’ of the services that the natural environment provides”²⁰⁷ is, kan worden toegepast. Hierdoor wordt de natuur een waarde gegeven en wordt voor de doorsnee mens duidelijkheid verschaft over het belang van de natuur. Dit is een antwoord op Krutilla’s constatering dat in de economie alleen gekeken wordt naar wat een goed waard is als het gebruikt wordt – de use value van een goed, en dat het niet gebruiken van een goed – in dit geval natuur – niet wordt meegerekend en in de dagelijkse praktijk van de markt weinig aandacht krijgt. Door de toevoeging van non-use values aan de use value van natuur, kan een goed inzicht verkregen worden van de totale waarde van natuur.

Het begrip non-use value is vandaag de dag verder uitgewerkt dan alleen de option en bequest value. Lazo (1997) laat de non-use value uiteenvallen in de altruistic value, de bequest value en de existence value (zie Fig.5.2),²⁰⁸ terwijl Perman et al. (2003) de non-use value in existence value, option value en quasi-option value opdelen (zie Fig.5.3)²⁰⁹ en Pearce et al. (1994) het tot slechts bequest en existence value reduceren (zie Fig.5.1).²¹⁰ De ontwikkeling in het begrip non-use value wordt door Kotchen en Reiling (2000) omschreven:

“Initially, option and bequest motivations were thought to be the two sources of non-use value. The former comes from the desire to preserve options for future use; the latter comes from the desire to bequeath natural resources to one’s heirs or future generations. More recently, other motives have been suggested. While economists employ different nomenclature, these additional motivations may be separated into three categories: altruistic motives to others of the current generation; a recognition

²⁰⁴ Krutilla, J.V. (1967), “Conservation Reconsidered”, in *The American Economic Review* 57(4), pp.777-786, p.779.

²⁰⁵ Krutilla, J.V. (1967), “Conservation Reconsidered”, in *The American Economic Review* 57(4), pp.777-786, p.784.

²⁰⁶ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.40.

²⁰⁷ Perman, R., Y. Ma, J. McGilvray en M. Common (2003), *Natural Resource and Environmental Economics. Third edition*, Pearson Education Limited, Edinburgh, p.400.

²⁰⁸ Lazo, J.K., G.H. McClelland en W.D. Schulze (1997), “Economic Theory and Psychology of Non-use Values”, in *Land Economics*, 73(3), pp.358-371, p.359.

²⁰⁹ Perman, R., Y. Ma, J. McGilvray en M. Common (2003), *Natural Resource and Environmental Economics. Third edition*, Pearson Education Limited, Edinburgh, p.402.

²¹⁰ Pearce, D.W., R.K. Turner en I.J. Bateman (1994), *Environmental economics: an elementary introduction*, Harvester Wheatsheaf, New York

*of the intrinsic value for non-human species and their environments; and an ethical belief or feeling of moral responsibility.”*²¹¹

Deze drie motivaties zijn sterk gestoeld op de geldende denkbeelden van de samenleving, en kunnen dus wisselen. Coker en Richards (1992) waarschuwen dan ook dat het de samenleving is die derhalve verantwoordelijk is:

*“In classical economic theory, society is composed of individuals and social values can be no more than an aggregation of those individual values. Thus society has to decide what rules are to be followed in applying price tags to features of ‘intrinsic’ value. An important contribution which the philosopher has to make is to remind us that society must decide what is right, before deciding what is efficient.”*²¹²

Uiteindelijk onderschrijven we als samenleving wel de bovengenoemde motivaties, waardoor er een andere totale waarde van de natuur ontstaat. Dit omdat er een verschil is tussen de waarde van natuur onder efficiënte exploitatie van de resources – slechts de use values van de natuur worden meegerekend – en de waarde van natuur met meeweging van de sociale waarde van diezelfde natuur – de non-use values.

Dit verschil wordt deels door private organisaties opgevangen, bijvoorbeeld door organisaties die natuur opkopen (in Nederland is dat bijvoorbeeld Natuurmonumenten). Dit is echter niet altijd optimaal, omdat enerzijds het risico van de onbekendheid of een gebied wel of niet speciale natuurwaarden heeft groot kan zijn (in Nederland is dit propleem er niet meer doordat de private organisaties zoals Natuurmonumenten een dermate grote hoeveelheid kennis in huis hebben dat zij dit zeer goed kunnen inschatten), en anderzijds het om veel te grote gebieden gaat. Men komt dus uit bij de situatie van een public good, met alle problemen van dien om zo’n markt van de grond te krijgen en te beschermen van bijvoorbeeld free riders – individuen die wel gebruik maken van het goed maar er niet aan bijdragen. Krutilla stelde bovendien vast dat de markt niet altijd goed genoeg werkt om de private partij van koers te doen veranderen om een stuk natuur te behouden, zelfs als de samenleving wél de “willingness to pay” (WTP) heeft om de private partij te compenseren. Krutilla gaat er dan ook van uit dat er market failure op zal treden.²¹³ Er moet daarom tegenwoordig ook rekening gehouden worden met de ‘non-use values’ van de natuur, in tegenstelling tot slechts naar de use values van de resources – de waarde bij efficiënte exploitatie – te kijken, om tegemoet te komen aan de wensen van de samenleving ten opzichte van de natuur.

Value for a natural good		
Use value		The direct value to each household for the amount they consume/use themselves (including any adjustment for uncertainty which has been termed option value)
Non-use value	Altruistic value	The value that households place on other households consuming/using the good today
	Bequest value	The value that the current generation places on the availability of the good to future generations
	Existence value	The value that individuals place on simply knowing that the good is simply there, unspoilt, even if forever unused

Fig.5.2. Use en non-use values volgens Lazo (1997)

²¹¹ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.96.

²¹² Coker, A. en C. Richards, “Commentary”, in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.25.

²¹³ Krutilla, J.V. (1967), “Conservation Reconsidered”, in *The American Economic Review* 57(4), pp.777-786, p.781-2.

Value for a natural good		
Use value		The value which arises from the actual and/or planned use of the service by an individual
Non-use value	Existence value	The value that a service exists and will continue to exist, independent of any actual or prospective use by the individual
	Option value	The value represented by the WTP to guarantee the availability of the service for future use by the individual
	Quasi-option value	The value represented by the WTP to avoid an irreversible commitment to development now, given the expectation of future growth in knowledge relevant to the implications of development

Fig.5.3. Use en non-use values volgens Perman et al. (2003)

5.5 Becijfering

Hoewel het begrip steeds verder wordt uitgewerkt, is het nog steeds moeilijk het in de praktijk te concretiseren tot waardes. De hierboven staande figuren maken meteen duidelijk waarom het moeilijk is harde waardes voor non-use values te verkrijgen: de waardering van een goed wordt niet alleen door het nut dat iemand er zelf uit haalt bepaald, maar ook door het nut dat de samenleving er in ziet, en deze worden mede bepaald door sociale houdingen die zich moeilijk zullen laten vangen. Bovendien wordt er ietwat schizofreen omgegaan met de natuur: enerzijds is het een kostbaar bezit, en anderzijds kan het lelijk in de weg zitten.²¹⁴ Dit leidt tot de situatie dat de use value van verbruikt water makkelijk te verkrijgen is door de waterrekening van de huishoudens na te gaan, en dat de non-use values moeilijker tot zulke harde cijfers te reduceren zijn. Kotchen en Reiling (2000) stellen dan ook dat “non-use values are not revealed through observable economic transactions and are not measurable through market data”.²¹⁵ Dit geeft een probleem in dat het eindresultaat van eventuele non-use values nooit helemaal hard te maken is. Er is dan ook een stroming die stelt dat non-use values slechts als een minimumwaarde dienen, en dat de werkelijk waarde altijd hoger ligt.²¹⁶ Toch zijn er door de jaren heen enkele methodes ontwikkeld. Er is immers wel een te observeren ‘benefit’ wanneer natuur belangrijk wordt geacht, die uit acties en opvattingen van mensen af te leiden zijn. Deze benefits zijn met indirecte methodes en directe methodes te vinden. De indirecte methodes gaan er vanuit dat er een “implicit value” voor een non-market goed indirect te destilleren is uit “observable, market-determined prices of market goods and services”.²¹⁷ In concreto houdt dit in dat wanneer er een verandering optreedt in de beschikbaarheid van een natuurlijk goed er gekeken wordt wat dit met het prijsniveau van de daaruit gewonnen resources doet; dit is vervolgens de waarde van de natuur. De methodes die dit principe gebruiken zijn de Travel Cost Method, de Hedonic Price Method, en verschillende methodes die de ‘waarde’ van een menselijk leven, een verminderd ziekteverzuim of een verbeterde gezondheid proberen te meten en hiermee een waardering van de natuur geven (zie ook Fig.5.4). Het probleem van deze indirecte methodes is dat de non-use values van de natuur niet berekend worden. Hierdoor is de methode die tegenwoordig

²¹⁴ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.11.

²¹⁵ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.93.

²¹⁶ Richards, C., C.H. Green en A. Coker, “Conclusions”, in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.170.

²¹⁷ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.184.

het meeste gebruikt wordt die van de contingent valuation methode (CVM), de enige directe methode.

	Methode	Definitie
Indirecte methodes	Travel Cost Method (steekproefsgewijs)	De waardering van een natuurgebied wordt berekend middels de reiskosten, die de betalingsbereidheid voor de natuur weergeeft. Berekent slechts een deel van de gebruikswaarde, extra methodes nodig voor totale waarde.
	Hedonic Pricing Method	Huisprijzen zijn deels afhankelijk van de groene omgeving van een huis. Derhalve kan aan de huisprijzen de waardering van groen afgelezen worden. Berekent slechts een deel van de waarde van natuur, voornamelijk lucht- en waterkwaliteit en stilte.
	Productiefactormethode	Waardering van natuur door de invloed die natuur op productie heeft (schade van oogstvermindering bijv.). Meet zo de bijgedragen waarde van natuur aan producten – de gebruikswaarde.
	Schaduwprojectenmethode	Een natuurgebied wordt gewaardeerd door te berekenen wat de realisatie van een vergelijkbaar natuurgebied elders zou kosten. Geeft indicatie van de waarde van het natuurgebied.
	Functiewaarderingsmethode	De belangrijkste functies van natuur worden geïndexeerd en een waarde gegeven door te berekenen wat deze functies kosten als ze niet door de natuur geleverd worden.
Directe methode	Contingent Valuation Method (steekproefsgewijs)	Een waardering van een natuurverandering onder hypothetische marktomstandigheden. De offerbereidheid voor een verandering (WTP) wordt gevraagd, en dit wordt vertaald naar de hele bevolking. Probleem is het verschil tussen wat mensen doen en in de steekproef zeggen te doen.

Fig.5.4. Methoden voor maatschappelijke waardering van natuur, afgeleid van Blom en Van Soest (2003)

De directe methode “aims at revealing valuations of, and demand for, an environmental amenity in a direct way, through consumer surveys where questionnaires are used to elicit valuations from individuals or households”.²¹⁸ Er worden hierdoor hypothetische, of ‘stated-preference’, markten gecreëerd om tot een oordeel over de waarden van natuur te komen.^{219&220} Dit gaat echter onder de aannames dat de consument het beste een oordeel over zijn eigen belangen kan geven, en dat de consument zijn voorkeuren zowel rationeel als goed onderbouwd neemt.²²¹ Hierdoor wordt de CVM door velen gezien als de enige valide methode om non-use values te meten.²²²

²¹⁸ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.184.

²¹⁹ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.94.

²²⁰ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.193.

²²¹ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.193.

²²² Lazo, J.K., G.H. McClelland en W.D. Schulze (1997), “Economic Theory and Psychology of Non-use Values”, in *Land Economics* 73(3), pp.358-371, p.358.

Echter, de resultaten die de CVM geeft blijven continu aan discussie onderhevig.²²³ Dit komt doordat CVM “a stated preference method for economic valuation of non-market goods, based on surveying a representative sample of the population eliciting their ex ante willingness to pay (WTP) for specific improvements” is.²²⁴ Dit houdt in dat voor een bepaald goed aan een steekproef uit de bevolking gevraagd wordt hoeveel men er voor over heeft. Het probleem is wederom dat dit moeilijk te controleren waardes oplevert, doordat “the hypothetical nature of the CVM, and the fact that it depends on sample survey data, could weaken the assumption of rational and knowledgeable consumers and give rise to a number of biases”.²²⁵ Het feit dat CVM uitgaat van vragen over een hypothetische situatie maakt dus dat de uitkomsten afhankelijk zijn van het inlevingsvermogen van de respondenten.

De methode heeft dan ook aardig wat critici. Veisten noemt als belangrijkste hindernis voor goede resultaten dat het meestal om goederen “with predominant non-use values” gaat, die via de sequencing (de volgorde waarin goederen ter waardering worden voorgelegd aan de respondenten) die CVM gebruikt tot verschillende resultaten bij verschillende sequencing kan leiden.²²⁶ Kotchen en Reiling merken tevens op dat de drie componenten van CVM waaraan studies moeten voldoen – een gedetailleerde beschrijving van de te waarderen resource, de vorm en frequentie van betaling voor de resource, en hoe respondenten hun WTP gevraagd wordt – nooit alle drie gevolgd worden, wat tot minder betrouwbare resultaten leidt. Shechter erkent dat er ‘biases’ (vertekende uitkomsten) kunnen ontstaan door strategische antwoorden van respondenten om het eindresultaat te beïnvloeden of door onbewuste beïnvloeding van respondenten om bepaalde antwoorden te geven. Kotchen en Reiling zelf menen dat strategische biases tegenwoordig kunnen ontstaan doordat verschillende levensovertuigingen (pro- of anti-environmental attitudes) verschillende uitkomsten zouden kunnen opleveren.²²⁷ Hoevenagel vat het dilemma rond CVM als volgt samen:

*“The CV method is controversial. On the one hand, it is generally agreed that this economic valuation method is the most complete and comprehensive among its alternatives. Complete in the sense that the CV method has the broadest range of application; comprehensive in the sense that the method can measure so-called non-use values. On the other hand, there is a general fear among decision-makers to use the outcomes of this method. Two main reasons are that asking for a hypothetical payment is something different than asking for a real payment, and the opportunity the method offers respondents to act strategically: to state a false amount in a way to influence the provision of the environmental good or their level of payment for the good. Besides this criticism, there are psychologists who challenge the basic assumption of the CV method, that is, respondents are capable of providing articulated values.”*²²⁸

²²³ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.94.

²²⁴ Veisten, K., H.F. Hoen en J. Strand (2004), “Sequencing and the Adding-up Property in Contingent Valuation of Endangered Species: Are Contingent Non-Use Values Economic Values?”, in *Environmental & Resource Economics*, 29(4), pp.419-433, p.419.

²²⁵ Shechter, M., “Valuing the environment”, in Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, p.194

²²⁶ Veisten, K., H.F. Hoen en J. Strand (2004), “Sequencing and the Adding-up Property in Contingent Valuation of Endangered Species: Are Contingent Non-Use Values Economic Values?”, in *Environmental & Resource Economics*, 29(4), pp.419-433, p.419.

²²⁷ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.96 en 105.

²²⁸ Hoevenagel, R. (1996), “The Validity of the Contingent Valuation Method: Perfect and Regular Embedding”, in *Environmental and Resource Economics* 7(1), pp.57-78, pp.57-8.

Hoevenagel komt echter ook in zijn onderzoek tot de conclusie dat CVM werkt, net als Brouwer en Spaninks (1999) die CVM ook als een goede onderzoeksmethode beschouwen en slechts aangeven wanneer een CVM valide is en wanneer niet.²²⁹ Zo is CVM dé methode om te gebruiken, aldus Kotchen en Reiling: “Together, these results show that analyzing environmental attitudes in the context of CV studies is useful for explaining non-use valuation responses.”²³⁰

5.6 Non-use values in de praktijk

Dan is de vraag of er in de praktijk nuttige resultaten uit de CVM komen om non-use values te bepalen. Meyerhoff (2005) onderzocht of non-use values ook een deel van de economische waarde van het Waddengebied vormden, naar aanleiding van andere onderzoeken die stelden dat voor bepaalde natuurgebieden “non-use values can form an important part of the total economic value of environmental assets”.²³¹ Meyerhoff heeft enkele onderzoeken naar WTP voor het Waddengebied bekeken en komt tot de conclusie dat CVM, hoewel de uitkomsten variëren, een goede bijdrage levert aan het inzicht in de waardering van de samenleving van het natuurgebied. Hij vindt dat het zelfs de vraag rechtvaardigt of er wel een “dividing line between use and non-use values” moet zijn.²³²

Er is naast bovengenoemde onderzoeken naar WTP, ook een poging geweest om de precieze totale waarde van het Waddengebied te achterhalen. In 1992 kwam Rudolf de Groot in zijn *Functions of Nature* tot enkele getallen over de waarde van de Waddenzee. Hij deed dit op basis van de functies (zie Fig.5.5) van het gebied en welke waarde deze toevoegden. Echter, doordat De Groot vele functies (zoals de existence value van het gebied) slechts kwalitatief wenste uit te drukken, werden de non-use values van het gebied ernstig tekort gedaan. De Groot kwam op deze manier tot het getal van \$6200 per hectare per jaar als waarde van de Waddenzee. Dit getal, zo rekende hij voor, vertaalt zich bij ‘sustainable’ gebruik van de Waddenzee in een “capital or net present value” van \$124.000 per hectare per jaar.²³³

Functies van de Waddenzee	
Regulation functions	Klimaatregulatie; overstromingspreventie en kustbescherming; erosiepreventie en regulering van sedimentatie; fixatie van zonne-energie en biomassa-productie; opslag en recycling van organisch materiaal; opslag en recycling van nutriënten; opslag en recycling van menselijk afval; broedkamerfunctie en migratie-habitat; bewaren van biologische (en genetische) diversiteit
Carrier functions	Cultivatie en aquaculturen; recreatie; natuurbescherming
Production functions	Voedsel en nutriënten; basismaterialen voor bouw en constructie; brandstof en energie
Information functions	Esthetische informatie; spirituele en historische informatie; culturele/artistische inspiratie; educatieve en wetenschappelijke informatie

Fig5.5. Functies van de natuur in de Waddenzee volgens De Groot (1992)

²²⁹ Brouwer, R. en F.A. Spaninks (1999), “The Validity of Environmental Benefits Transfer: Further Empirical Testing”, in *Environmental and Resource Economics* 14(1), pp.95-117, p.113.

²³⁰ Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), “Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species”, in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107, p.104.

²³¹ Meyerhoff, J., “Non-use values and attitudes. Wetlands threatened by climate change”, in Getzner, M., C.L. Spash en S. Stagl (ed.) (2005), *Alternatives for Environmental Valuation*, Routledge, London, p.51.

²³² Meyerhoff, J., “Non-use values and attitudes. Wetlands threatened by climate change”, in Getzner, M., C.L. Spash en S. Stagl (ed.) (2005), *Alternatives for Environmental Valuation*, Routledge, London, p.65.

²³³ Groot, R.S. de (1992), *Functions of nature: evaluation of nature in environmental planning, management and decision making*, Wolters-Noordhoff, Groningen, p.217-8.

Deze berekeningen van De Groot zouden een goede bijdrage hebben kunnen leveren aan het beleid voor het Waddengebied, maar het werd afgesabeld of genegeerd. Zo somt recensent Herbert Blankesteyn de tekortkomingen van De Groot's keuzes en berekeningen op; Blankesteyn betreurt de keuze "de eigen waarde van de natuur, los van de mens, [...] al op pagina zeven terzijde te schuiven" en is kritisch over de moeite waarmee De Groot voor bepaalde aspecten van de natuur toch nog een waarde poogt te achterhalen. Zowel De Groot zelf als Blankesteyn zien op dat moment al dat De Groot's berekeningen slechts nut hebben als beleidsmakers de cijfers ter harte nemen, en Blankesteyn vindt dat de "minimumwaarde" die De Groot heeft gegeven dat verdient.²³⁴ Tien jaar later stellen Blom en Van Soest echter somber vast dat De Groot zich de moeite had kunnen besparen:

*"De eerder genoemde Rudolf de Groot bijvoorbeeld kwam in 1992 op een bedrag van ongeveer 124.000 dollar per hectare – maar ook als dergelijke cijfers een factor of tien hoger of lager hadden gelegen was de invloed op de besluitvorming nog steeds zo goed als nihil geweest."*²³⁵

Blom en Van Soest wijten deze negering aan het feit dat er teveel twijfel bij beleidsmakers blijft over de resultaten van onderzoek. Blom en Van Soest adviseren dan ook vier voorwaarden te stellen om onderzoeksresultaten helder over te brengen. Ten eerste moet duidelijk aangegeven worden welke waarden van natuur in geld zijn uitgedrukt (alleen use of ook non-use values). Ten tweede moet uitgelegd worden welke methode gebruikt is en wat daardoor berekend is, waarom dat berekend is en hoe dat berekend is. Ten derde moet benoemd worden wat de beperkingen van de methode zijn. En ten vierde moet bij de resultaten alle waarden worden aangegeven, en uitgelegd als het alleen use values zijn dat er ook nog non-use values zijn en andersom.

Het is echter ook met deze 'handleiding' moeilijk non-use values erkend te zien worden. De negering van de totale waarde van natuur is onderdeel van het probleem dat het gebruik van non-use values vaak in de weg staat: wanneer ze niet – zoals door De Groot – genegeerd worden, blijft de fundamentele vraag spelen waarom er überhaupt aandacht en geld aan natuur zou moeten worden besteed. Zo lang deze vraag blijft worden niet alleen de resultaten van CVM en de indirecte methodes zo bijna nutteloos, de maatschappelijke functies van de natuur voor de mens blijven onzichtbaar. Bij gebrek aan duidelijke doelgroepen en een probleem bij het achterhalen van de preferenties van de mensen (en het negeren als CVM ze levert) komt het belang van de natuur ook in maatschappelijke kosten-batenanalyses niet goed tot uiting.²³⁶ Nog afgezien van dat de overheid kosten-batenanalyses lang niet altijd gebruikt²³⁷ of moeite heeft ze goed op waarde te schatten,²³⁸ is de conclusie dat de overheid door zijn besluitvormingsprocessen in grote mate aan de natuur voorbij gaat. Blom en Van Soest stellen dan ook dat in de overheid "het inzicht moet groeien dat natuur inderdaad een belangrijk economisch goed is". Dit moet echter gekoppeld worden aan het herzien van besluitvormingsprocessen en het veranderen van enkele regels en beleidsinstrumenten.²³⁹ Want tot nu toe spenderen overheden wel geld aan natuur, maar is de verantwoording nog niet sluitend:

"Government expenditure is increasingly scarce, since governments have decided that they should command and spend a decreasing share of the nation's gross domestic product. Almost all political parties now eschew policies that rely simply on increased taxation and government expenditure. Thus any government expenditure is seen to be

²³⁴ Blankesteyn, H. (1993), "De natuur in harde guldens", in *NRC Handelsblad*, 27-3-1993

²³⁵ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, pp.59-60.

²³⁶ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, pp.94-6.

²³⁷ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.96.

²³⁸ Scarse, D.D. en A. Slecht (2005), *De HSL-Zuid*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, p.27.

²³⁹ Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn, p.112.

made on behalf of a critical – if not antagonistic – public and attracts increasing scrutiny and increasingly rigorous requirements for its justification.

This justification can be of two types. First, there is justification based on political expediency or necessity, and this is not explicitly our concern although we recognise that governments have mandates to govern and to spend the nation's taxes. Or, second, there can be justification based on an assessment that the benefits to the nation from that expenditure outweigh its costs. Everyone recognises that the latter approach is not easy – and some say that it is impossible or downright misleading – but governments still require benefit-costs analyses to be done, in some form or another, to guide their decisions.”²⁴⁰

Dit samenspel van publieke opinie, pressiegroepen en de afwegingen van politieke partijen, maakt dat natuur al te gemakkelijk aan het eind van het budgetlijstje komt. Het ontbreken van kosten-baten analyses die de totale waarde van de natuur meenemen is dus een gemis dat ervoor kan zorgen dat beleid systematisch de waarde van de natuur onderschat. Zo is er het risico dat de totale waarde van natuur – met inbegrip van de waarde van de non-use values – lang niet altijd tot zijn recht komt. Het probleem dat altijd óók politieke wil nodig is voordat er iets gebeurt, maakt soms moedeloos. Het is daarom van belang te kijken of er in de Derde Nota Waddenzee dan ook daadwerkelijk een visie gehanteerd wordt die tegemoetkomt aan de kritiek dat er dingen veranderen moeten eer de natuur op zijn echte, totale waarde geschat wordt.

5.7 En in de Derde Nota

Na deze overwegingen over het gebruik van non-use values en de bestuurskundige en politieke voorwaarden voor een succesvol gebruik, is het nodig te kijken hoe het er in de Derde Nota Waddenzee mee voor staat. De Derde Nota Waddenzee is in principe wel van plan non-use values mee te nemen in de overweging van de beleidskeuzen:

“Het perspectief is daarmee gericht op het voorzien in de behoeften van de huidige generatie, zonder de mogelijkheden in gevaar te brengen voor de behoeftevoorziening van toekomstige generaties.”²⁴¹

Het is een uitspraak die duidelijk de option en bequest values van het gebied onderstreept en stelt dat het beleid van de nota hiervoor verantwoordelijk moet zijn. Ook de existence value van het gebied wordt erkend, in dat het natuurgebied en het “unieke open landschap” respectievelijk beschermd en behouden dienen te worden. Ook de quasi-option value (de keuze te wachten met ontwikkelingen tot er meer kennis over een onderwerp is) van het gebied wordt meegenomen in de beperking van de ontwikkelingen die het beleid toestaat in het gebied, zoals het verbieden van boorinstallaties en het doel toerisme en havens zich slechts duurzaam te laten ontwikkelen.²⁴²

De Derde Nota Waddenzee is dus in principe een ferm voorstander van het meenemen van non-use values in het eigen beleid. Het is echter in de kleine letters dat de keuze voor het gebruik van non-use values wordt ondermijnd. De zonet genoemde havens zouden zich dus duurzaam dienen te ontwikkelen, in de uitwerking daarvan betekent dit dat er geen nieuwe havens bij komen, maar dat bestaande havens niet zeewaarts maar wel landinwaarts mogen uitbreiden.²⁴³ Derhalve worden de non-use values van het land geruild tegen de non-use

²⁴⁰ Penning-Rowsell, E., “‘The devil and the deep blue sea’?”, in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.3.

²⁴¹ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.9.

²⁴² VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.10 en 15.

²⁴³ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.15.

values van het wad, nog los van de impact op het wad van eventuele intensivering van het gebruik van een haven als gevolg van een uitbreiding van de haven.

Een speciaal geval is de bepaling dat er “geen booreilanden en andere offshore-installaties worden geparkeerd”.²⁴⁴ Hier gaan blijkbaar de non-use values van de Waddenzee boven delfstofboringen, alhoewel hier natuurlijk ook de use values die toerisme genereert een rol spelen. Verderop in de nota wordt echter, net als bij de havens, wel de mogelijkheid geboden te boren vanaf het land, waardoor duidelijk de non-use values van het gebied in het geding komen. Vanaf 5 februari dit jaar wordt nu vanaf een landlocatie bij Moddergat gas opgepompt,²⁴⁵ terwijl vooral de implicaties van de quasi-option value van het gebied er voor hadden kunnen zorgen dat beter gewacht had kunnen worden tot alle onzekerheden zijn weggenomen (alhoewel veel wetenschappers voor het Waddengebied geen gevaar zien in gaswinning²⁴⁶) of er betere technieken zijn voor de gaswinning.

Net als bij delfstofboringen is ook bij de scheepvaart de duidelijke invloed van economische overwegingen te zien. De scheepvaart wordt door de nota slechts in facilitair opzicht getroffen – vaargeulen zullen meer de natuurlijke morfologie van het wad volgen.²⁴⁷ Dit terwijl bijvoorbeeld vermindering van de ecologische impact van scheepvaart wordt vermeden, en daar ook op was aangedrongen tijdens de ontwikkeling van de nota.²⁴⁸

Het lijkt er hierdoor op dat volgens de overheid er voor de ‘makkelijke’ onderwerpen – sectoren waar natuurbescherming economisch minder impact heeft, zoals vlieghoogtebeperkingen, een inpoldering- en bouwverbod – redelijk tot goed rekening gehouden kon worden met non-use values, terwijl voor de ‘zwaardere’ onderwerpen – de sectoren waar een groot economisch belang ligt, zoals delfstofboring en scheepvaart – dit niet meer opging. Zo wordt de indruk gewekt dat non-use values voor bepaald beleid wél het gewicht in de schaal leggen dat ze zouden moeten, maar dat voor andere delen van het beleid Blom en Van Soest’s constatering dat het effect ‘nihil’ is nog steeds opgaat.

Zo poogt het beleid van de Derde Nota Waddenzee dus wel degelijk rekening te houden met non-use values. Het slaagt hier in op verscheidene van de onderwerpen die onder het beleid vallen, maar verliest ze even zo gauw op andere onderwerpen weer uit het oog. Het is daardoor een nota geworden die, gedwongen door de politieke realiteit, schippert om tot acceptabel beleid te komen, en derhalve zo nu en dan de non-use values lijkt te vergeten.

5.8 Resumerend

Waarde is een belangrijk begrip in de samenleving van vandaag de dag. Immateriële zaken en materiële zaken strijden om de aandacht, waarbij een waardering in geld gewicht in de schaal legt bij beslissingen over welke zaken een grotere waarde hebben dan andere zaken. Er is echter een strijd gaande rondom waarderingen, omdat er een vrees bestaat dat een bepaalde waarderingmethode een bepaalde samenleving met zich meebrengt. Hierdoor moet voorzichtig omgegaan worden met waarderingmethoden.

De waarderingmethode waarbij natuur het beste meegerekend wordt is die waarbij met use en non-use values gerekend wordt. Use value is de waarde van een goed wanneer er actief (consumptief of niet-consumptief) gebruik wordt van het goed. Non-use value is de waarde van een goed wanneer er zonder actief gebruik te maken van het goed toch waarde gehecht wordt aan het bestaan van het goed. Het bestaan van het goed heeft dan an sich waarde, maar

²⁴⁴ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.15.

²⁴⁵ de Volkskrant, “De gaskraan op de Waddenzee is opengedraaid”, in *de Volkskrant*, 6-2-2007.

²⁴⁶ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, p.16.

²⁴⁷ VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag, pp.13-4.

²⁴⁸ VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 2: reacties op ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag, p.42.

ook de mogelijkheid er later gebruik van te kunnen maken of het aan de volgende generaties te laten maakt dat er waarde aan het goed zit.

De non-use values van natuur zijn echter moeilijk zichtbaar te maken, terwijl de use values vaak beter te berekenen zijn. Hierdoor ontstaat bij natuur vaak het probleem dat de totale waarde verborgen blijft. Enkele methodes bestaan voor het berekenen van de non-use value om een correcte totale waarde van de natuur te verkrijgen, waarvan de Contingent Valuation Method het beste voldoet. Hoewel ook deze methode niet perfect is, zijn de verkregen waardes de beste nu mogelijk.

In de praktijk in Nederland is er echter een probleem de verkregen totale waarde van de natuur in beleidsbeslissingen te laten tellen. Pogingen de waarde van de natuur te achterhalen worden niet overgenomen door de beleidsmakers, waardoor de natuur ondervertegenwoordigd blijft in het uiteindelijke beleid.

De Derde Nota Waddenzee breekt met deze trend, zij het slechts tot op zekere hoogte. De nota stelt de non-use values mee te willen nemen in de beraadslagingen over het te volgen beleid, maar is niet consequent in het zich houden aan deze keuze. Zo worden voor bepaalde onderwerpen wel degelijk gekeken naar de waarde van de natuur en worden de beleidsmaatregelen daarop aangepast, maar voor andere onderwerpen wordt deze waarde ondergeschikt geacht aan veelal economische motieven. Zo slaagt de Derde Nota Waddenzee er slechts ten dele in de waarde van de natuur van het Waddengebied adequaat te representeren in het uiteindelijk opgestelde beleid.

“Goed milieubeleid kan een bron zijn van innovatie en een motor van economische groei.”
VVD, VVD-verkiezingsprogramma²⁴⁹

“Restoration ecology is an expensive self-indulgence for the upper classes, a New Age substitute for psychiatry. It distracts intelligent and persuasive people from systemic initiatives.”
J.T. Kirby, “Gardening with J. Crew”²⁵⁰

6 Conclusie

6.1 Beschouwing

Aan het einde van deze beschouwing rijst er de vraag waarom ervoor gekozen is zo'n complex onderwerp met ietwat wankelende middelen – theorieën waar veel over te doen is – te bekijken? Zijn er niet betere theorieën om antwoorden uit te halen? Misschien, maar het onderwerp is niet voor niets complex. De belangrijkste beweegreden is echter dat er antwoorden komen moeten, en liever vroeger dan later. De problemen zijn er nu of worden voor de voorzienbare toekomst voorspeld, waardoor de druk een antwoord te vinden niet genegeerd kan worden:

*“Politicians want simple answers to difficult questions concerning ecological and environmental priorities, and better economic techniques for decision-making concerning investment in environmental improvement. ‘More research is needed’, as an answer, is no longer good enough.”*²⁵¹

Er is simpelweg geen tijd meer om te wachten tot de ultieme methode ontdekt is om de problemen correct te analyseren, er dient nú een antwoord gegeven te worden met de beste middelen die er zijn, en hier worden – in mijn optiek – die middelen gebruikt.

Het resultaat is uiteindelijk een analyse, gedaan vanuit de visie van de production of nature. Natuur is één met de wereld van de mens en het lot van de natuur is ons lot. Het is een visie die harde, maar gerechtvaardigde vragen aan de Derde Nota Waddenzee heeft gesteld. En het is een visie die navolging verdient, om zo tot een betere omgang met de natuur te komen in het beleid in Nederland.

6.2 Overzicht

De Waddenzee heeft een lange geschiedenis achter zich, waarbij de interactie tussen mens en natuur een constante is geweest. Terwijl de natuur constant herschapen werd door de eigen processen, begon de mens steeds meer invloed op haar vorm uit te oefenen. De Waddenzee kreeg steeds meer te maken met ruimtelijk beleid van de mens. Na nationalisering van het beleid aan het eind van de 18^e eeuw, veranderde de visie achter het beleid, en kwam het

²⁴⁹ VVD (2006), “Verkiezingsprogramma VVD 2006 – Voor een samenleving met ambitie”, [http://www.vvd.nl/ReadFile.aspx?ContentID=5272&ObjectID=88678&Type=1&File=0000003547_Verkiezing_skrant%20TK06%20DEFINITIEF19okt2006.pdf]. In *VVD website*, [<http://www.vvd.nl/>]. Bezocht op 9-10-2006

²⁵⁰ Kirby, J.T., “Gardening with J. Crew: The Political Economy of Restoration Ecology”, in Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis, p.240.

²⁵¹ Penning-Rowsell, E., “The devil and the deep blue sea’?”, in Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London, p.1.

steeds verder van het beginprincipe van bescherming tegen de natuur te liggen. De samenleving veranderde en andere motieven als esthetiek en waardering van de natuur zelf kwamen op, om uiteindelijk in de eerste Nota Waddenzee de natuur tot toetssteen te maken van het te voeren beleid.

Het beleid van de Derde Nota Waddenzee draagt die geschiedenis met zich mee, en gebruikt de natuur ook als toetssteen. Het steeds intensievere contact tussen mens en natuur, gekoppeld aan enkele verontrustende scenario's – wiens oorzaken deels aan de mens te wijten zijn – maakt echter dat het beleid van een nieuwe orde van bescherming dient te zijn.

Hierbij is echter het probleem dat natuur een begrip is dat voor velen een andere inhoud heeft. Die inhoud levert ook direct een houding ten opzichte van de natuur op, mensgericht of natuurgericht, een houding die bepalend is voor het beleid. Het beleid was de natuur bovendien een tijdje uit het oog verloren, doordat in de samenleving een strijd tussen economische ideologieën en in de wetenschap een versnippering van aandacht waren ontstaan. Nu de natuur in beide gebieden weer terug onder de aandacht is, probeert het beleid aan twee eisen te voldoen, namelijk het beschermen van de natuur alsmede het zo goed mogelijk integreren van economische activiteiten in diezelfde natuur.

Deze duale doelstelling van het beleid lijdt onder het feit dat wanneer er een conflict tussen de beide doelstellingen ontstaat – een natuurprobleem – er vanuit de twee verschillende houdingen gereageerd wordt. De technocentrische visie, van de mensgerichte houding, zoekt oplossingen in regelgeving en technologische oplossingen, terwijl de ecocentrische visie, van de natuurgerichte houding, de samenleving poogt te veranderen om oplossingen te creëren. Het uitsluiten van elkaars oplossingsmethodes levert echter een verlies van mogelijkheden op, die door de theorie van de production of nature opgevangen wordt. In deze theorie geldt de visie dat natuur en mens één zijn, en zo kunnen oplossingen zowel mensgericht als natuurgericht gezocht worden.

De kracht van de theorie van de production of nature is dat zij zich kritisch uitlaat over de opbouw van de samenleving, die vaak de oorzaak van natuurproblemen is. De Derde Nota Waddenzee realiseert zich dit ook, en gaat deels mee in het zoeken naar oorzaken van problemen in de samenleving. De ultieme consequenties van deze zoektocht worden echter niet getrokken; de samenleving wordt wel beperkingen opgelegd, maar niet tot veranderen gedwongen. Misschien past dit beter bij het Nederlandse poldermodel, maar het staat wel toe dat de omgang met de natuur niet wezenlijk veranderd hoeft te worden, waardoor natuurproblemen zich ook in de toekomst weer zullen voordoen.

Tegelijkertijd wordt de natuur in de nota zelf wel volgens de theorie van de production of nature uitgewerkt, namelijk dat de natuur volwaardig wordt meegenomen in de beslissingen. De vraag hierbij is echter of de totale waarde van de natuur wel tot uiting komt, of er wel goed met de waarderingsmethodes wordt omgesprongen. De waarderingsmethode waarbij de totale waarde van de natuur het beste tot zijn recht komt, de Contingent Valuation Method, toont zowel de use als de non-use values van de natuur. Gebruik van de non-use values van de natuur wordt in de nota voorgestaan, maar andere voorbeelden uit de wereld van het Nederlandse beleid doen vermoeden dat de verkregen cijfers weinig gewicht in de schaal leggen. Dit is ten dele ook een kritiekpunt voor de Derde Nota Waddenzee; enerzijds wordt keurig rekening gehouden met de waarde van de natuur, maar anderzijds wordt dit niet consequent in de beleidsmaatregelen uitgewerkt.

Zo trekt de Derde Nota Waddenzee op twee vlakken niet de consequenties van de zelf gevonden feiten: de samenleving wordt niet veranderd ten einde natuurproblemen te voorkomen, maar slechts afgestopt, en de waarde van de natuur wordt wel erkend, maar niet altijd correct verrekend met de waarden van andere belangen.

6.3 Gevolgen

De uiteindelijke conclusies van deze scriptie kunnen nu geformuleerd worden. De Derde Nota Waddenzee is niet ernstig in gebreke gebleven, maar heeft uiteindelijk wel geweigerd conclusies door te trekken naar beleid. Derhalve is het beleid in beginsel goed, maar in eindresultaat tekort geschoten. Het blijkt zo dat natuur nog steeds moeite heeft zichzelf adequaat te kunnen representeren.

De eendoordelen zijn als volgt:

- De Derde Nota Waddenzee accepteert de verwevenheid van mens en natuur.
- De Derde Nota Waddenzee accepteert de waarde van de natuur.
- De Derde Nota Waddenzee schiet in het beleid tekort om de mens te doen veranderen de relatie met de natuur anders aan te pakken.
- De Derde Nota Waddenzee schiet tekort in het vertalen van de waarde van de natuur in beleid.

Wat rest is de constatering dat de Derde Nota Waddenzee een goed stuk effectief beleid is, waarin de natuur een duidelijke, beschermde positie inneemt. Het beleid zal wel degelijk voor verbetering van de relatie tussen mens en natuur zorgen in de Waddenzee, maar laat tegelijkertijd de kans liggen die relatie een nieuwe vorm te geven. Een nieuwe vorm middels de visie dat mens en natuur niet zonder elkaar kunnen, en dat de mens zo nu en dan zichzelf dient te analyseren om tot vooruitgang te komen. Deze keuze is niet gemaakt, en dat is jammer, doordat daardoor de keuzes in het beleid niet altijd sluitend beargumenteerd zijn. Het zou daarom mooi zijn als in de toekomst zo'n keuze wel gemaakt wordt.

Literatuurlijst

Baldwin, A.D. jr., J. de Luce, C. Pletsch (ed.) (1994), *Beyond preservation: restoring and inventing landscapes*, University of Minnesota Press, Minneapolis

Barnes, T.J., en E.S. Sheppard (ed.) (2003), *A Companion to Economic Geography*, Blackwell Publishing, Oxford, tweede druk

Berendsen, H.J.A. (2000), *Landschap in delen: overzicht van de geofactoren*, Van Gorcum, Assen, tweede druk

Blom, M.J. en J.P. van Soest (2003), *Natuur is Economie!*, Kluwer, Alphen aan de Rijn

Borchert et al. (1983), *Ruimtelijk beleid in Nederland – sociaal-geografische beschouwingen over regionale ontwikkeling en ruimtelijke ordening*, Romen, Bussum, vijfde druk

Bosma, K. (1993), *Ruimte voor een nieuwe tijd: vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945*, Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam

Brink, H. van den (1999), *Rottumeroog en Rottumerplaat: rust en ruimte voor onze wadvogels*, Staatsbosbeheer, Driebergen

Cammen, H. van der, en L.A. de Klerk, *Ruimtelijke ordening: van plannen komen plannen, de ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland*, Het Spectrum, Utrecht

Castree, N. (2005), *Nature*, Routledge, London

Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (1992), *Milieu van jaar tot jaar. 1991-1992*, DELWEL Uitgeverij B.V., 's-Gravenhage

Coker, A. en C. Richards (ed.) (1992), *Valuing the environment: economic approaches to environmental evaluation*, Belhaven Press, London

Dicken, P. (1998), *Global Shift. Transforming the World Economy*, Paul Chapman Publishing Ltd, London, derde druk

Eisma, D. en L. den Engelse (1974), *Het Nederlandse Waddengebied. Betekenis, bedreiging, bescherming*, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht

Folmer, H., H.L. Gabel en H. Opschoor (ed.) (1995), *Principles of Environmental and Resource Economics. A Guide for Students and Decision-Makers*, Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot

Getzner, M., C.L. Spash en S. Stagl (ed.) (2005), *Alternatives for Environmental Valuation*, Routledge, London

Glasbergen, P. en J.B.D. Simonis (1979), *Ruimtelijk beleid in de verzorgingsstaat*, Uitgeverij Kobra CV, Amsterdam

Groot, R.S. de (1992), *Functions of nature: evaluation of nature in environmental planning, management and decision making*, Wolters-Noordhoff, Groningen

Handmer, J.W., T.W. Norton en S.R. Dovers (ed.) (2001), *Ecology, Uncertainty and Policy: Managing ecosystems for sustainability*, Prentice Hall, Harlow

Heeringen, R.M. van (red.) (2004), *Geordend Landschap: 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland*, Verloren, Hilversum

Hendriks, J.A. (1998), *De ontginning van Nederland: het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland*, Matrijs, Utrecht

Intergovernmental Panel on Climate Change (2007), *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Summary for Policymakers*, IPCC, Genève

Kooistra, D., en H. Oldenhof (2001), *Fryslâns Ferline. Skiednis fan Fryslân fan iistiden oant no*, Afûk, Leeuwarden

Lewis, H., J. Gertsakis, T. Grant, N. Morelli en A. Sweatman (2001), *Design + Environment, a global guide to designing greener goods*, Greenleaf Publishing, Aizlewood's Mill

Merens, D. (1918), *De Afsluiting en Droogmaking van de Zuiderzee en de Landsverdediging, met een technische nota betreffende de verhooging van afsluitdijk en zeedijken*, M.M. Couvée, Den Haag

Miller, D. en G. de Roo (ed.) (2000), *Resolving Urban Environmental and Spatial Conflicts*, Geo Press, Groningen

Pater, B. de en H. van der Wusten (1996), *Het geografische huis, de opbouw van een wetenschap*, Uitgeverij Coutinho, Bussum

Pearce, D.W., R.K. Turner en I.J. Bateman (1994), *Environmental economics: an elementary introduction*, Harvester Wheatsheaf, New York

Peet, R. en N.J. Thrift (ed.) (1989), *New models in geography: the political-economy perspective*, Unwin Hyman, London

Perman, R., Y. Ma, J. McGilvray en M. Common (2003), *Natural Resource and Environmental Economics. Third edition*, Pearson Education Limited, Edinburgh

Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.) (2004), *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*, Wageningen Academic Publishers, Wageningen

Scarse, D.D. en A. Slecht (2005), *De HSL-Zuid*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen

Schendelen, M.C. van (1997), *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*, NAI Uitgevers, Amsterdam

Schmidt, A., *The Concept of Nature in Marx*, NLB, London

- Shapiro, J. (2001), *Mao's war against nature*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sheppard, E.S. en T.J. Barnes (ed.) (2000), *A companion to economic geography*, Blackwell Publishing, Oxford
- Sijtsma, F.J., F. de Jong, J. van Dijk, J. de Vlas en W.J. Wolff (2005), *Analyse belangrijkste problemen en uitdagingen van de Wadden: Een strategie voor investeren in meer robuuste Wadden*, Wetenschapswinkel Economie & Bedrijfskunde, Groningen
- Stichting Maatschappij en Onderneming (1973), *Tussentijds bestek: vraagstukken rond milieu en economische groei*, Stichting Maatschappij en Onderneming, 's-Gravenhage
- Vink, H.T. et al. (1972), *Ruimtelijk beleid in Nederland*, Kluwer, Deventer
- VROM (2006), *Derde Nota Waddenzee – Aangepast deel 3: kabinetsstandpunt*, VROM, Den Haag
- VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 1: ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag
- VROM (2001), *Derde Nota Waddenzee – Deel 2: reacties op ontwerp planologische kernbeslissing*, VROM, Den Haag
- VROM (2005), *Strategische milieubeoordeling Derde Nota Waddenzee*, VROM, Den Haag
- Windt, H.J. van der (1995), *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*, Boom, Amsterdam
- Woud, A. van der (1987), *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Meulenhoff Informatief, Amsterdam
- Artikelen**
- Blaut, J.M. (1975), "Imperialism: the Marxist theory and its evolution", in *Antipode* 7(1), pp.1-19
- Bookchin, M. (1979), "Ecology and revolutionary thought", in *Antipode* 10(3), pp.21-32
- Boomsma, C. (2006), "Dromen over een verdronken eiland", in *UK* 35(35), p.5
- Bravo, M. (2005), "Reinventing Natural History", in *Antipode* 37(2), pp.369-373
- Brouwer, R. en F.A. Spaninks (1999), "The Validity of Environmental Benefits Transfer: Further Empirical Testing", in *Environmental and Resource Economics* 14(1), pp.95-117
- Burgess, R. (1978), "The concept of nature in geography and Marxism", in *Antipode* 10(2), pp.1-11
- Castree, N. (2002), "False Antitheses? Marxism, Nature and Actor-Networks", in *Antipode* 34(1), pp.111-146

- Castree, N. (1995), "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", in *Antipode* 27(1), pp.12-48
- Claval, P. (2006), "The scale of political geography: An historic introduction", in *TESG* 97(3), pp.209-221.
- Domanski, B. (1990), "Public Attitudes to Local Industrial Development and the Quality of Life in Poland", in *Geoforum* 21(2), pp.221-227
- Enemark, J. (2005), "Schiermonnikoog 2005: The 10th Wadden Sea Conference", in *Wadden Sea Newsletter* 31(1), pp.2-3
- Fitzsimmons, M. (1989), "The Matter of Nature", in *Antipode* 21(2), pp.106-120
- Hoevenagel, R. (1996), "The Validity of the Contingent Valuation Method: Perfect and Regular Embedding", in *Environmental and Resource Economics* 7(1), pp.57-78
- Jonge, V.N. de en D.J. de Jong (2002), "Ecological restoration in coastal areas in the Netherlands: concepts, dilemmas and some examples", in *Hydrobiologia* 478(1), pp.7-28
- Knottnerus, O.S. (2005), "History of human settlement, cultural change and interference with the marine environment", in *Helgoland Marine Research* 59(1), pp.2-8
- Kotchen, M.J. en S.D. Reiling (2000), "Environmental attitudes, motivations, and contingent valuation of nonuse values: a case study involving endangered species", in *Ecological Economics* 32(1), pp.93-107
- Krutilla, J.V. (1967), "Conservation Reconsidered", in *The American Economic Review* 57(4), pp.777-786
- Lazo, J.K., G.H. McClelland en W.D. Schulze (1997), "Economic Theory and Psychology of Non-use Values", in *Land Economics* 73(3), pp.358-371
- Nehls, G., S. Diederich, D.W. Thieltges en M. Strasser (2005), "Perishing blue mussels and invading aliens – What are the reasons for ecological turnover in the Wadden Sea?", in *Wadden Sea Newsletter* 31(1), pp.17-20
- Nesbitt, J.T. en Weiner, D. (2001), "Conflicting environmental imaginaries and the politics of nature in Central Appalachia", in *Geoforum*, 32(3) pp.333-349
- Perelman, M. (1979), "Marx, Malthus, and the concept of natural resource scarcity", in *Antipode* 11(2), pp.81-90
- Raffles, H. (2005), "Towards a Critical Natural History", in *Antipode* 37(2), pp.374-378
- Redclift, M. (1987), "The production of nature and the reproduction of the species", in *Antipode* 19(2), pp.222-230

Sluyter, A. (2005), “Blaut’s Early Natural/Social Theorization, Cultural Ecology, and Political Ecology”, in *Antipode* 37(5), pp.963-980

Smith, N. en P. O’Keefe (1980), “Geography, Marx and the Concept of Nature”, in *Antipode* 12(2), pp.30-39

Veisten, K., H.F. Hoen en J. Strand (2004), “Sequencing and the Adding-up Property in Contingent Valuation of Endangered Species: Are Contingent Non-Use Values Economic Values?”, in *Environmental & Resource Economics*, 29(4), pp.419-433

Worm, B. et al. (2006), “Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services”, in *Science* 314(5800), pp.787-790

Krantenartikelen

Blankesteyn, H. (1993), “De natuur in harde guldens”, in *NRC Handelsblad*, 27-3-1993

Calmthout, M. van (2007), “Doel klimaatsceptici is verwarring zaaien in het publieke debat”, in *de Volkskrant*, 22-2-2007

de Volkskrant, “Anderhalf miljard nodig voor kustwerken”, in *de Volkskrant*, 11-9-2006

de Volkskrant, “De gaskraan op de Waddenzee is opgedraaid”, in *de Volkskrant*, 6-2-2007

de Volkskrant, “Klimaat”, in *de Volkskrant*, 16-9-2006

de Volkskrant, “Stervende oceanen geven in 2048 geen vis meer”, in *de Volkskrant*, 3-11-2006

Websites

Alterra (2004), “Long term ecosystem changes and future developments in the Wadden Sea”, [http://www.waddenzee.nl/fileadmin/content/Dossiers/Visserij/pdf/EVAII_eindrapp_H7.pdf]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007

Fukuyama, F. (1989), “The End of History”, [http://www.marion.ohio-state.edu/fac/vsteffel/web597/Fukuyama_history.pdf]. In: [<http://www.marion.ohio-state.edu/>]. Bezocht op 9-4-2007

GroenLinks (2006), “Groei Mee. Programma van GroenLinks, Tweede-Kamerverkiezingen 22 november 2006”, [[http://www.groenlinks.nl/programma/Groei Mee verkiezingsprogramma 2006 GroenLinks_0.pdf](http://www.groenlinks.nl/programma/Groei%20Mee%20verkiezingsprogramma%202006%20GroenLinks_0.pdf)]. In: *GroenLinks website* [<http://www.groenlinks.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007

Ministerie LNV (2006), “Duitsland en Nederland beginnen met nominatieprocedure”, in [<http://www.waddenzee.nl/index.php?id=1398>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezocht op 9-4-2007

NAM (2007), “Gaswinning onder de Waddenzee”, [http://www.nam.nl/static/nam-nl/downloads/waddenzee/gaswinning_onder_de_waddenzee.pdf]. In: *NAM website*, [<http://www.nam.nl/>]. Bezoekt op 9-4-2007

Nederlandse Federatie voor de Cinematografie (2007), “Overzichten en statistieken”, [<http://www.nfcstatistiek.nl/ser.html>]. In: *Nederlandse Federatie voor de Cinematografie website*, [<http://www.nfcstatistiek.nl>]. Bezoekt 12-1-2007

RIKZ Haren (2006), “Het zanddelend systeem”, [<http://www.waddenzee.nl/index.php?id=741>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezoekt op 9-4-2007

Schultz van Haegen, M.H. (2005), “Brief ‘Status Waddenzee’”, [<http://www.waddenloket.nl/index.php?id=967>]. In: *Waddenzee.nl website*, [<http://www.waddenzee.nl/>]. Bezoekt op 9-4-2007

University of Manchester (2007), “Geography: Academic Staff – Noel Castree”, [http://www.sed.manchester.ac.uk/geography/staff/castree_noel.htm]. In *University of Manchester website*, [<http://www.manchester.ac.uk/>]. Bezoekt op 9-4-2007

UNESCO (2007), “Focal point for biosphere reserves in the Netherlands”, [<http://www.unesco.org/mabdb/br/brdir/directory/contact.asp?code=NET>]. In: *UNESCO website*, [<http://www.unesco.org/>]. Bezoekt op 9-4-2007

VVD (2007), “Standpunten – Waddengebied (commissie Meijer)”, [<http://www.vvd.nl/index.aspx?FilterId=974&ChapterId=1148&ContentId=2490>]. In: *VVD website* [<http://www.vvd.nl/>]. Bezoekt op 9-4-2007

VVD (2006), “Verkiezingsprogramma VVD 2006 – Voor een samenleving met ambitie”, [http://www.vvd.nl/ReadFile.aspx?ContentID=5272&ObjectID=88678&Type=1&File=000003547_Verkiezingskrant%20TK06%20DEFINITIEF19okt2006.pdf]. In *VVD website*, [<http://www.vvd.nl/>]. Bezoekt op 9-10-2006

Visuele Media

Labohm, H, uittalingen in het televisieprogramma *Goedemorgen.nl*, 12-1-2007

Horizon, uitzending over klimaatverandering van het televisieprogramma *Horizon*, 16-1-2007